KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXVIII. évf. November—December. 1893. 6-ik füzet.

Kovácsi Antal. [1])

Az ember a nemesitett őstermészet. Emez eredeti és megmagyarázhatlan, teljesen soha meg nem is magyarázható alkotással, a szervezettel hozott tulajdonságok, tehetségek, vágyak és hajlamok amaz anyag, melyen a nevelés közönséges megtersége vagy magasabb erőtől ihletett müvészete kontárúl, vagy remek munkát végezve, dolgozik. Annyi különbözőség ez alkotásokban, bennök annyi mindenféle árnyalat van, a gazdag pazar fényt ontó s tüzével néha önmagát megemésztő lángelmétől, le a leghalványabb, csaknem semmitmondó értelmi tehetségekig. De kétségtelenül, minél erősebben van megalkotva az ember, minél hatalmasabbak azok az erők, melyeket egy részeiben összhangzó, arányos szervezetben rejt, annál könnyebben tud fejlődni, annál többet bir az emberi miveltség száz éveken át gyüjtött kincseiből magába felvenni, s tehetségei kifejlődésével a miveltségnek közlő vagy éppen növesztő tényezőjévé lenni. Az ily egyének élete az egyéni vonatkozások körén tulterjedve, társadalmi jelentőségüvé válik, ama hatalmas áramlatnak lesz erejévé, a melylyel a faji miveltség megnőtt folyama széles mederben hömpölyögve, kilátásteljes új virányok felé halad.

Az ember nevelésére az újabb kor sok mindenféle elméletet hozott felszínre. A miveltség fokozására, mélyebbé tételére és magasabb szinvonalra juttatására újabbnál újabb kisérletek tétettek. Az elméleteknek valóságos rajzása következett bé. Némelyek kitalálni, felfedezni vélték a biztos módokat, melyek a nevelésben csalhatatlan eredményre vezetnek. Megállították útmutatásúl a legapróbb részletekig a nevelés- és oktatástan szabályait. Az emberek azt hitték, hogy egy boldog korszak előtt állanak, hogy többé már nem lesznek tudatlanok, hanem mind csak mivelődöttek, nagyon tudósok. Valami olyanszerű vágy lopódzott bé a benső javakra nézve a szívekbe, milyent a külsőkre nézve az a társadalom-tan ápol, mely az emberi egyenlőség megvalósítását a vagyoni egyenlősítésben álmodja. De épp napjaink tapasztalatai mutatják, hogy az eredmények

[1]) Szül. Tordán 1820, febr. 18. † 1892. jan. 6.

nemcsak hogy nagyon különbözők, hanem az elmélet egyenlő alkalmazása némelyek részéről megbirhatatlan, elviselhetetlen, és ezzel egyszersmind azt a világos tanulságot nyujtják, hogy a tehetségek különféleségét nem lehet a nevelésben figyelmen kivül hagyni, és másfelől, hogy a fősulyt nem az ismeretmennyiség közlésére, hanem maguknak a tehetségeknek fejlesztésére kell helyezni, szóval nem anyagelvi, hasznossági, hanem szellemi nevelés-irányt kell követni.

A kit édes emlékezetem átölel, kinek emlékét megkötni benső ösztönöm, jó tulajdonságai iránti rokonszenvem indít, Kovácsi Antal tanár, ez utóbbi iránynak volt egyik legkiválóbb, legtehetségesebb hive s szóban és irásban jeles fáradhatlan munkássa.

*

Mikor tanulását kezdette, az iskolákban még a latin nyelv volt az uralkodó; a tanulók latinul beszéltek és a klassikusok formáiban gondolkoztak. A régi remek-irodalom telve bölcselmi szellemmel és a költészet megragadó szépségeivel, mindíg úgy tekintetett, mely különösen alkalmas a szellemi irány ápolására. De a legnagyobb és legmaradandóbb hatást reá egy nagy nevelő mester gyakorolja. A természettudományok már gyors lépéssel haladnak akkor előre, új bölcselmi rendszerek vannak keletkezőben, s új elemeket hoznak be az emberi gondolkozásba. Egy iskola áll elé, mely a természettudományok erőtanát az emberiség történelmére akarja átvinni, s az élet és emberek összeségét külső dolgok formuláiba kényszeríteni.[1]) Az intézetet, melyben Kovácsi tanult, egy férfiú[2]) szelleme inspirálja, ki otthonos a tudomány minden ágában, a klassikusokban és természettudományokban éppen úgy, mint az akkor föllendülésnek indult nemzeti irodalomban, és ez inspiratió a természettudomány széles körü ismerete mellett is szellemi irányban esik a tanítványok a fogékony ifjú lelkébe.

Kovácsi később ismeretei gyarapítására külföldre megy, Berlinben hallgat az egyetemen főleg nyelvészeti és neveléstani eléadásokat. Teljesebb bépillantást nyer az akkori tudományosságba, eléadásokból és könyvekből megismer különböző elméleteket. De e tanulmányok, valamint a későbbiek, mert a külföld vonatkozó irodalmát mindíg figyelemmel kisérte, csak arra szolgálnak, hogy megerősítsék abban az irányban, mely az embert bár a természettel szoros

---

[1]) Comte positivista iskolája.

[2]) Brassai.

összeköttetésben állónak, de nem gépies, hanem önakaratú, szabad lénynek tekinti.

Ez iránynyal lép kolozsvári főiskolánkban tanári székére s lesz tanultságánál és tehetségénél fogva egyik legjelesebb tanár és ismert neveléstani író.

A természettudományok már jókora tért foglaltak az iskola megszaparított tantárgyai közt, a realis tudományok nagyobb terjedelemben taníttatnak. A latin a főbb tárgyak közt most is több órával szerepel, de már megszünt tannyelv lenni, s helyette a megújult nemzeti nyelvet visszhangozzák az iskolák ódon falai. Az ifjúság lelkesültségével mindenek felett a magyar történelem és irodalom felé fordulva. Új idők, új viszonyok, az iskola képe megváltozott.

Kovácsi nem helyezkedík ellenséges álláspontra a gyakorlati élet szükségei-követelte tudományokkal szemben. Nevelés-nézlete nem viszi egyoldalúságba, mert az a szabadelvüség álláspontja. Nem ellenzi, hogy a természettudományok megfelelő helyet foglaljanak el a gymnasiumi tantervben, sőt kivánja, hogy addig a mértékig, a mennyit a gymnasium, mint a magasabb tudományosságra s szakpályákra előkészitő intézet, megenged, minél sikeresebben taníttassanak. De ellene szegül minden oly áramlatnak, a mely a középiskolát humanistikus jellegéből akarja kivetköztetni, s a tanítás tárgyainak meghatározásában csakis a hasznosság elvét követni.

Az úgynevezett realismus és humanismus közt néhány év mulva élénk küzdelem fejlődik ki; realgymnasiumok állíttatnak fel, és ezek érdekében a humanistikus irányú középiskola ellen erős támadásokat intéznek. A legelsők közt találjuk azok sorában, kik a humanistikus oktatásnak épp oly tudatos, mint bátor, elszánt védelmezői: „A költészet és szónoklat elméletére — való — sok pályán talán semmi szüksége sincsen az élet emberének, de tudása egy tudományosan müvelt embernek sem káros; de az azzal kapcsolatos nemzeti anyanyelvnek, a nemzeti irodalomnak, azoknak a müveknek, melyekben a nemzet miveltsége, szelleme nyilatkozik, ismerete, tanulmányozása és megkedvelése bármelyik tudományos emberre nézve elkerülhetetlenül szükséges; magyar nemzeti életünknek, lételünknek egyik tényezője. A görög és latin irók olvasása valójában csekély realis hasznot, az életre szükséges ismeretek közül keveset nyujt; azokat a gazdasági ismereteket, tanokat például, melyeket Virgilius Georgiconjából merithetni, egy gazdasági iskolában pár óra alatt könnyen, még pedig a tudomány jelen állása szerint is jobban meg lehet tanítani, igen de a szellem ama remek müveivel

való foglalkozás, azokkal való barátkozás, mennyire képzi, mennyire emeli és nemesiti a növendékek lelkét, s azok az oktatások, magyarázatok, melyeket a tanár az azokkal való foglalkozás közben növendékeinek nyujt, mennyire gazdagítják ezek ismereteinek tárházát, pallérozzák erkölcseiket, nemesitik jellemöket. A történelem az élet mestere, az emberi szellem munkálkodásának, az emberiség életének tükre, melyben a növendékek a multat látni tanulván, megszokják miként kell megitélni a jelent s következtetni a jövőre. Az a rövid bölcselmi folyam, mely a gymnasiumi oktatás keretébe beszoritható, a növendékek szelleme munkásságát, gondolkodását és itéletét szabályozza s a magasabb speculativ tudományokra kedvet és vonzalmat önt belé." A gymnasium nem nevel szaktudóst, de nem is ez a hivatása, hanem hogy a „társadalmi magasabb kulturának tényezője legyen. Ne aggódjunk rajta — mondotta — ha ifjuságunk a szellem magasabb tájai felé vezettetik. Korunk materialis, anyagi iránya ellen egyik biztosabb óvszer lehet a gymnasium által megkezdett miveltség terjesztése, szilárdítása. Őrizzük meg nemzetünk ifjuságán e zománczot." [1])

A humanistikus tárgyak azok, melyek a tehetséget leginkább fejlesztik és az eszményiek iránti fogékonyságnak és az erkölcsi elemnek tápot nyujtanak. Óhajtandó azért, hogy „a humanistikus szinezet még a szakemberek képzettségében is, mint háttér, meglássék." [2]) Szerinte a reál tudományokban való magasabb szakképzettségre munkáló műegyetemek számára is jobban elkészíti a növendéket a gymnasium, mint a kizárólag reál-irányú és jellegű iskola. A reáliskolák valóságos fényűzési czikkek és ha tőle függene, a műegyetemi, magasabb reális képzés útját is a gymnasiumon vezetné keresztűl. Hogy mennyiben volt ez helyes nézet, elég világosan mutatja az a tény, hogy később, sok évi keserű tapasztalat után, a reál-gymnasiumokba is a latin nyelvet felvették a tantárgyak közé és hogy épp nem régen az egységes középiskoláról tartottak hazánkban a neveléssel és oktatással foglalkozók beható tanácskozásokat.

Neveléstanának másik elve, hogy a tehetségek és hajlamok különbözők levén, valamint az életszükségletei is, a nevelést e szerint kell irányitni. A társadalom nem állhat mind tudósokból és hivatalnokokból. Sőt ha még állhatna is, a tehetségek és hajlamok kölönfélesége másképp alakitná. A gymnasium, a tudományos okta-

[1]) A gymnasium. Ker. Magvető. 1870, 131, 135. l.
[2]) Realismus és humanismus. Ker. Magvető. 1872 115. l.

tás nem mindenki számára való. Ezért pártolja az iparos és kereskedelmi iskolákat s élesen kikel azoknak előitélete ellen, kik az iparos és kereskedői pálya iránt lenézéssel viseltetnek, kik, saját kifejezése szerint, „a tentás körmöt tisztességesebb dolognak, szebbnek és diszesebbnek tartják az enyves, festékes körömnél", kik gyermekeiket mind a magasabb képzés előtermeibe, a gymnasiumokba és reáliskolákba vezetik, nem vevén tekintetbe tehetségeiket és hajlamaikat. [1])

Neveléstanával kiterjed az elemi, a népiskolai oktatásra is. „A népiskolának mindenek előtt nevelő intézetnek kell lennie, mely a növendékben az embert vegye munkálkodása tárgyáúl, fejlesztve benne az erkölcsös és vallásos érzést" s a gondolkozást és helyesen itélést. „A leendő embernek ilyetén erkölcsi és értelmi képzése a valódi, egyszerű, de mégis nagy czélja a falusi iskolának. [2]) Igen sok tárgy van a népiskolai tantervezetbe felvéve, hibáztatja például az anyanyelv grammatikájának tanítását is. Ez és más nehézségek, melyeket felhoz, ma már jól nevelt tanítók ügyessége által részben el vannak enyésztetve, de akkor megjegyzései igen is helyén valók voltak s később maga se ellenezte, hogy az olvasás-iráson és számitáson kivül más tárgyak is taníttassanak, sőt a népiskolák fejlesztésére teljes odaadással törekedett.

A nevelés és oktatásügynek nem volt oly kérdése, melyre nézve ne lettek volna nézetei és tanácsai. S valljuk meg, hogy az ő „józan esze", melyre gyakran szeretett hivatkozni, tisztán világolt s ő egyházunkban a nevelésügynek az utóbbi harmincz-negyven év alatt egyik legavatottabb képviselője, legbölcsebb vezére volt. S midőn ezelőtt egy pár évvel az ifjú tanárokat beiktató ünnepélyen üdvözölte, a multra tekintve joggal elmondhatta: „az irodalomban tanusitott munkásságunk, [3]) kötelességünk teljesitése, s a társadalomban

---

[1]) Realismus és humanismus. Ker. Magvető 1872. 119. l. Luxus a nevelésben. Ker. Magvető, 1888. 101. l.

[2]) Tévedésünk a népnevelés ügyében. Ker. Magvető 1867. 262. l.

[3]) Munkái a már vonatkozottakon kivül: „Iskoláinkról." Ker. Magvető 1861. „Népiskoláinkról." Ker. Magető 1868. „A gymnasiumok új tanterve." Ker. Magvető 1871. „A téli vizsga középtanodánknál". 1878. „A gymnasiumokról és reáliskolákról". 1880. „A tulterhelés kérdése a gymnasiumban" 1884. „Az érettségi vizsgáról" 1885.

„Magyar Olvasó könyv", melyet Gáspár Jánossal szerkesztett 1847-ben, s mely 7 kiadást ért.

„A latin-magyar szótár"-hoz is, melyet Finály Henrik szerkesztett, sokat dolgozott.

Kiadta a Dr. Brassai-féle földrajzot. Ezeken kivül számos kisebb czikket irt Nevelésügyi szaklapokba.

érvényesitett befolyásunk okán másoknak is jóindulatával, becsülésével is dicsekedhettünk és dicsekedhetünk," mert ezzel csak az igazságot mondotta és első sorban önmagára nézve.

Neveléstani elveit, mint a latin nyelv és irodalom tanára, a gyakorlatban is sikerrel érvényesitette. Kitünőleg érti a latin költőket, szónokokat s történelemírókat. Az „Aeneas"-t, a „Georgicon"-t és az „Ars poeticá"-t elejétől végig csaknem könyv nélkül tudja. A magyarázatok, melyeket itt s a szónoki és történelmi müveknél alkalmaz, elveivel teljesen összhangzók; tanítás-módszere a képzelő erő fejlesztésére, a szoros logikai következtetésre, a nyelvi és értelmi kapcsolatok helyes fölismerésére és az erkölcsi nemesitésre irányitva. Hogy mily épületes volt tanítása, annak elég bizonyítéka, hogy a kik tőle tanultak, most is a legélénkebben emlékeznek, a vele mintegy kellemes társalgásban töltött szép, mondjuk, klassikus órákra. Tanítványai, kik hazai egyetemekre vagy külföldre mentek tanulni, tanulmányaikat, a latin klassikusokra nézve, minden nagyobb akadály nélkül folytathatták, és nevét hálával emlegetik.

És a mivel kitünt a nevelésben, ugyanaz volt kitünősége más téren is: szellemi nézlet-iránya és értelmi ereje. Az újabb kor egyik jellemvonása, szembetünő jelensége: a sok törvény és szabály alkotás. A társadalmi viszonyok növekvő bonyolultsága arra a gondolatra vezetett, hogy a társaság jólléteért folyton szaporitani kell a törvényeket. Az állam, mint a legnépesebb és legterjedtebb társaság, ment elől a sok törvény és szabály alkotásban. Az állam annyi törvényt hozott, oly sok mindenféle szabályt alkotott, hogy azok nem kevésbé útvesztők, mint maguknak az állami viszonyoknak bonyolultságai. A cselekvésnek, az érintkezésnek minden legkisebb mozzanata szabályokban meghatározva, mintha az államból az erkölcsi elem egészen kiköltözött volna, és az nem volna egyéb az anyag törvényein alapitott külső gépezetnél. Az állam példáját követték kisebb-nagyobb mértékben más társulatok, és a vallási, az egyházi testületek is. A törvény-alkotás valóságos áramlattá nőtt. Kovácsi mint az egyházi törvényhozó és igazgató testületnek tagja és egyik hivatalossa, nem ragadtatik az áramlattól, nem akar törvényczikkekkel szabályozni ott is, a hol az nem látszik szükségesnek, nem megkötött pórázon vezetni, a hol biztosan lehet a nélkül is járni. Álláspontján szilárdan állva, sok inditvány-özönt ver a tanácskozások termében viszsza, sok felesleges kezdemény-hullámot állít meg idejekorán útjába. A társulati életben, a közügyek intézé-

sében is mindenekfelett az embert látja maga előtt, a kinek számit józanságára, erkölcsi érzelmére és felelősségére, a melyeket a világon semmiféle törvénynyel pótolni, helyettesiteni nem lehet, de a melyekkel az ember mint társulati tag is a legjobban teljesitheti a köz érdekében kötelességeit.

Az egyházi testületnek alaptörvényeit azonban annálinkább védelmezi.

Nehéz megpróbáltatások jőnek az egyházra, elnyomatással fenyegetik alkotmányát, megsemmisitéssel nemzeti tartalmát, és e nehéz időkben azokkal harczol együtt, a kiknek értelme a százévek által megszentelt jogot, s hősiessége a szenvedőleges ellenállást választja, a mint a következés oly fényesen megmutatta, legyőzhetetlen fegyverül, melynek azután diadalán az egyház önkormányzatáért dicsően küzdött nagy férfiainkkal, mint méltó társ, együtt örül. Az egyház alapjogainak irányt adó védelmezői közt találjuk akkor is, mikor a nemzet politikai viszonyainak kedvezőbbre fordultával az állam az egyházaknak a miveltség ügyében tett szolgálatait méltányolni akarva, segélyt helyez számukra kilátásba, de egyházunkat számitáson kivül hagyja, mely méltánytalanság ellen az egyház törvényesen bévett volta, a nemzeti eszméhez való kitartó hűsége állíttatik védelmül oda és tegyük hozzá akkor nem eredménytelenül.

A dolgoknak mindig a gerinczeit ragadja meg értelmisége és azokon van buzgalma, lelkesültsége.

Az egyház közigazgatásában, mint eléadó szolgál sok éven keresztül. És eme tulajdonsága itt a legelőnyösebbnek mutatkozik. Öszszekuszált ügyek előadásában könnyen lefejlenek, zavaros dolgok hamar tisztává lesznek. Rokon- és ellenszenv meglátszanak szavából néha egy perczre, de müködését átalán tárgyiasság vezérli. Az egyház a legismerőbb szavakban örökíti meg évkönyvében enemű hoszszu időn át teljesitett sok hasznos szolgálatait.

Ugyanezen elvek és tulajdonságok jutnak kifejezésre társadalmi érintkezéseiben is.

A jelenkori társadalom a demokratia jelszavával halad. Nemcsak. A mindennapi társas érintkezésekben is azt akarja érvényesiteni, sokszor a miveltség különbözőségének tekintete nélkül. A hogy a törvény a polgári életben a válaszfalakat lerombolta, az emberek törekedtek mindenben demokratikusok lenni, demokratikus modort és szokásokat követni és annyira, mintha egyéni, vagyonbeli, miveltségi különbségek nem is léteznének, hanem a társadalom csak egy nagy egyformaság lenne. Ez a demokratia materialismussa és oly

szellem mint Kovácsi ezt el nem fogadhatta. Társas érintkezéseiben, társadalmi összeköttetéseiben őt az értelmi rokonszenv vezérli és érintkezései oly társaskörökhez csatolják, melyek minden társadalomban mint a tudomány, a miveltség magasabb körei válnak ki és oly egyénekkel füzik elválhatlan szoros barátságba, kik a szellemi életnek kiemelkedő képviselői.

De ez nála nem kizárólagosságot jelentett.

Nem tesz különbséget a születésben, a foglalkozásban, sőt hibáztatja azokat, kik egyik életmódot vagy foglalkozást tisztességesebbnek nézik, mint a másikat. Ama körökön kivül szivesen érintkezik ő az emberekkel a társadalom minden fokán. A magasabb társaskörökbe értelmiségét és szellemességét viszi, másokhoz pedig jóindulatát és mindkettőhöz azt az áldott kedves természetet, mely neki oly szerencsés, boldog sajátja volt. És az emberek nagyon szerették.

És ez elvek, e tulajdonságok nyilvánultak nála a vallásra nézve is. Sőt azt kell mondanunk, hogy szellemi nézlete semmivel sem volt oly közeli viszonyban, mint magával a vallással. Az anyagi világnézlet éppen abban az időben, midőn pályáját kezdette, sok hívet hóditott volt magának, sok meggyőződésben nyert uralmat. Kortársai közül némelyik épp irodalmilag is az anyagelvüség szolgálatába szegődik s az erőről és anyagról kisebb, nagyobb terjedelmü müveket irnak. Az ujvilágnézlet, melyet hangzatosan így is neveztek, kápráztató volt, de őt nem ejti csalódásba. Az emberről való nézetét, az a vallás, a melyhez tartozik, szellemi felfogásával, tökéletesen megerősiti, lelke abban teljes hármoniát talál, és a dolgok öszszeségére nézve a mindenséget éltető szellemben való hit benne teljes meggyőződéssé emelkedik. Ez fontos dolog főleg olyanoknál, a kik arra vannak hivatva, hogy az ifjuságban eszményi aspiratiókat ápoljanak.

Vallásához, egyházához mindig meleg érzéssel és hivséggel ragaszkodik. Bár tevékenysége más munkakörben mozog, hozzájárul egyházának vallási irodalma gyarapitásához is, [1]) részt vesz egyháza főbb vallási mozgalmaiban és édes gyönyör tölti el lelkét sikerüken. Elésegiti egyháza belső emberei és özvegyeik segélyintézetének megalapitását és gondossággal munkál felvirágzásán. Mikor pedig egyháza váratlanul egy nagyobb alapitványt kap [2]) a szegényebb egyházközségek felsegélésére, vallásos ihletettséggel kiált fel: „Istennek ingyen kegyelméből jött alapitvány!“

---

[1]) Channing müvei forditásához.

[2]) A Baldácsi-félét.

Vallásosságának gyakorlati része különösen az emberbaráti intézményeknek a pártolása. A szegényekkel, a szükölködőkkel kész mindig jót tenni; s a modern társadalom nyomorultjait meg egy a keresztény könyörületesség nevében müködő egyletben segélyzi.

Az életet szereti minden élvezeteivel, de azért nagy igényei, szükségei nincsenek. Másokért munkálni, másokért áldozni: ez a legnagyobb öröme és ezt érezte családja is, melyet oly nagyon szeretett. És ezt a munkát, ezt az áldozatot övéi, egyháza és a társadalom iránt Isten jóvoltából teljesitheti magas életkora utolsó pillanatáig, mikor hirtelen kidől.

Én ugy érzem, hogy egy kiváló szellemet vesztettünk s mint ilyennek nyujtottam koszorumat.

PÉTERFI DÉNES.

Mi marad nekünk?

— Egyházi beszéd. *) —

II, Kor. 3, 11.

. . . *Ha dicsőséges volt a mi eltöröltetik, sokkal disőségesebb az, a mely megmarad.*

Az emberi élet, mint az idő, folytonos változás alatt áll. E változást mutatják az emberiség vallásos életének történetei a fétisimádástól föl ama bámulatos magosságig, hová csak a Krisztus emelhette az emberiséget. E változásokat ki merné a véletlen művének nevezni?!.. Ki ne látná ebben az örök czél: a tökéletesség felé haladó emberiségnek küzdelmét, szünetet nem ismerő munkáját?!.. Igen, mert az emberiség, mint mindenben, úgy az erkölcsi és vallásos eszmék határtalan birodalmában is a tovább fejlődés örök törvénye szerint halad. És e haladásnak mindig lesznek prófétái, mint voltak a multban, kik mindannak, a mit népek ezrei homályosan sejtnek, kifejezést adnak. Igen, a világ halad és az igazságot kereső népek között Isten prófétákat támaszt s ha egy Confucius, egy Zoroaster előáll vallási nézetével, — azért van: mert az idővel előhaladott emberiség vallásos szükségletét nem elégiti ki többé a fétis imádás. Igen, a világ halad és az igazságot folyton kereső népek között Isten prófétákat támaszt s ha egy Mózes, a nagy népvezér előáll monotheismusával: „*Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Isten!*“ — azért van: mert az emberiség lelki világát többé nem elégiti ki a polytheismus.

Minden haladás egy nagyszerü tragédia, melynek nyomában tört szivek, vert hadak és csalódott remények siratják a multat: az üresen hagyott, a lerombolt oltárokat. De a haladás és szabad gondolkodás prófétáinak nem szabad a mult romjain kesergők könnyei láttára megállani. Nem! a tragédia hőse eleshetik a küzdelemben, mint elestek annyian, de az emberiség szent ügye ez által nyer, győz, előhalad. Ha a monotheismus magaslatára emelkedett Izrael-

*) Elmondatott Kolozsvártt, 1893. oct. 29-én a főtanácsi gyűlés alkalmával.

nek tragikus hősei: a próféták, elestek a küzdelemben, vajjon az eszme, melyért éltek, az igazság, melyért haltak, nem lett-e népöknek öröksége.

Nem a számra nézve kicsiny Izraelnek jutott-e a nagy feladat, hogy a bálványimádó pogánysággal szembe szállva, hirdesse az egy Isten eszméjét és sértetlenül adja át egy későbbi kornak! Igen, övé volt a nagy feladat! Elenyészett vallások, megsemmisült isten-szobrok romjain ő tűzte fel a dicsőség lobogóját e felirattal: „*Nincs több Isten csak egy!*“

Szép, magasztos, dicső volt e vallás, míg az Isten akaratának hirdetője nem a törvénykönyv betüje lett. Azóta hasztalan keresed Izrael fiai között a vallásos ihletség tiszta perczeit, a szellem szabad röpülését, a küzdelem közt kifejlődő vallásos lelkesedést, mely az Istenről és fenségéről oly csodálatosan beszél. Hasztalan keresed! Próféta nincs. Helyét az irástudó foglalja el, kinek kezében a kicsiny dolgok a nagyok fölibe emelkednek és lesz: megszürt szunyog, elnyelt teve; de nincs igazság, nincs lelki élet. Az elnyomott szellem fölött a betü uralkodik, mely elviselhetetlen teher a népek vállain. A Krisztusnak kellett eljönni, hogy új borával az ó-tömlőt szétrepeszsze s tanainak szellemével a zsidóság korlátain, hagyományos szertartásain új világot alkosson. És az új világ meg lett! Egy nemzet Istene lesz minden népek Atyjává.

Nagyszerű változás! E nagy változásra mutat Pál apostol a felolvasott igékben: összehasonlítást tevén a régi és új vallás között. Amaz dicsőséges volt, de mert egyoldalu, hézagos — eltöröltetik; ez fölötte áll mindennek a mi véges, korlátolt, ez általános vallás: tehát dicsőségesebb. Igen, a régi elmult, az új életbe lépett.

Mi marad hát nekünk?

Nekünk marad először Istennek eszményibb fogalma.

Lázas gyorsasággal követi a szolgaság hazájából elindult nép vezérét: Mózest, a pusztában. A kislelküek, a szolgaság igáját megszokottak panaszolni, lázongani kezdenek a nyomor és szenvedés miatt. A vezér szava, habár hatalmas, le nem csillapithatja elégületlen népét. Isten szól helyette dörgő fellegekben, hulló villámokban. És a nép megrettenve elnémul a *haragos* Isten hangjára, mert a vezér harsány szava szerint: *boszut áll* azokon, kik megszegik törvényeit; kik szent nevét hiába felveszik és ha egyszer vétkeztek az atyák — jaj lesz a fiaknak is!

A vezér elhal, de nyomában ott terem Józsué. Ez is hős, ez is hatalmas. De mit ér? Izrael fiai kevesen vannak és e mellett

saját honukban idegenek. Minden talpalatnyi tért vért s éltet áldozva lehet megszerezni. És Izrael fiai hősi bátorsággal küzdve nyomulnak előre. Igen, mert a gyöngéknek Isten ád erőt, és küzdelmükben győzelemre vezérli.

E vándorlásban és honért való küzdelemben a Mózes Istene, mint haragos, mint boszuálló és mint csodatevő érezteti hatalmát kiválasztott népével. Ez az Isten a fogságban kesergő, a pusztában bujdosó népnek, az élethalál harczot vívóknak soha, csak különös személyeknek jelenik meg egyes szt. helyeken. Nem hűtlen Izrael fiaihoz, ha rendelései szerint élnek: de boszut áll és ostorozza, ha elhagyják az igaz ösvényt, sőt azt is megbánja, hogy népét teremtette. Haragos, de villámszoró kezét lebocsátja, ha áldozati oltárokról „szagolhatja a kedves illatot." Ilyen volt a Mózes Istene és Izrael fiai ennek voltak kiválasztott népe.

Vajjon ker. ez a mi Istenünk? Nem! . . . és valósággal még is az. Azt Mózes teremtette a maga képére, a miénket Jézus. Az egy gyarló ember tulajdonságaival felruházott harago kény-ur, ki felé csak legmeghittebb szolgái és ezek is eltakart arczczal közeledhettek; ez: egy szerető jó Isten, ki nem haragszik, hanem magához hivja az elfáradottakat. Annak csak a zsidók kiválasztott népe, és ő is a zsidóké; ez: minden népeké, az egész világé. Azt a Gárizim hegyén és Jeruzsálemben lehet igazán imádni; ezt azok imádják, kik imádják lélekben és igazságban. Az: dörgő fellegek, hulló menykövekben szól népéhez: ez: szivünkben él, szivünkben beszél. Az: ott van a jókkal, a kegyesekkel; ez: esőt ád az igaz és hamis földére egyaránt. Az: türelmet veszit s egynek kivételével háborgó hullámok sirjába temeti az egész világot; ez: végtelen türelemmel vár bünbánatot és megbocsát annak is, ki elveszni indult.

Ez a mi Istenünk ker! És a mi Istenünk egy Isten. Kérdezzétek meg a mestert: nem ez egytől kért-e a Gecsemáné kertben vérveritékes imádsággal erőt a halálküzdelemhez!? . . Kérdezzétek meg az apostolokat, a hit-hősöket! Menjetek vissza századok hosszu sorain az első ker. gyülekezetekhez és kérdjétek: erdők sürüjében, rejtett magányokban nem ez egy Istent imádták-e? ! . .

Igen, egy társnélküli Isten, a mi Istenünk. Ő egyedül szeretetünk, bizodalmunk, imádásunk tárgya, vágyaink végczélja. Ő ott van felettünk, körülöttünk, bennünk. Ő mindenekben minden. Ő az ős és folytonos alkotó, kinek kezében ma is új dolgok születnek.

Ő a mi atyánk. Mi az ő gyermekei. És a mi atyánk igazságos! Az Isten, ki a cselekvés előtt elválaszt, üdvözit, vagy kárho-

zatra szán, — nem a mi Istenünk. Nem! „A ki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére jusson“, az hatalmát nem fitogtatja az elválasztásban, igazságát nem áldozza fel elévült dogmák lelket ölő betüiért. Nem! „Az úr lélek, a lélek pedig szabadság!“

Ne, ne fosszátok meg hát az emberiséget szerető Atyjától, ne vegyétek el tőle azt a tökéletes Istent, kitől Jézus országa eljövetelét: a béke, szeretet, megbocsátás országát, kérte, várta! Ne tüntessétek fel olyannak: ki egy ártatlan vére által lemosva látja az emberiség bűnét, az emberiség szennyét! Ne mondjátok, hogy mások eleget tevő érdemét nekünk számitja be! Hát semmire sem becsülitek az emberi méltóságot, szabadságot, a személyes felelősséget?! . . Ember, ember, ne tépd le magadról Isten képét! . .

A haragos, a boszuálló, a csodatevő Isten, Mózes Istene. A tökéletes, az igazságos, a szeretet Ura a Jézus Istene, a mi Atyánk. Az dicső volt, ez dicsőségesebb! . .

Nekünk marad másodszor a testvériség keresztényi elve.

A felebaráti szeretet minden valamire való vallásnak létalapja. Ezen épül fel és halad a tökéletesség magaslata felé. Ennek hiányában pusztul, elenyész.

„Szeresd felebarátodat!“ — a Jahve buzditása volt kiválasztott népéhez. — De, hát: „Kicsoda az én felebarátom!“ Oh e kérdés mennyire megboszulta magát a kiválasztott népen! — A zsidó csak a zsidót tartotta testvérnek, felebarátnak. Ennek nyomora, szenvedése érdekelte, tette buzditotta, — másnak gyülölséggel fizetett. -- Kérdezzétek meg a szomszéd Samariát! beszél a vértenger, szólnak a lerombolt oltárok: kipusztitott falvak, égő városok. Beszélnek faj és vallásos gyülölségről. Gyülölt és ellensége lett az egész világ.

A szeretet, a béke fejedelme ott van Samaria városában. Az út fáradalmai alatt eltörődve pihen a Jákob kútjánál. Szomjuságtól gyötörtetve így szól a kútból vizet merítő Samariabeli asszonyhoz: „adj innom nekem!“ — És tudjátok hogy felel az asszony! „Mi módon kérsz te, hololt zsidó vagy, én tőlem italt, ki Samariabeli vagyok, mert a nem zsidók barátkoznak a Samariabeliekkel — Hasztalan szólott Jézus nemzetéhez: „Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyülölnek“, — hasztalan, mert nekik megmondatott: „gyülöljed ellenségedet!“

E rosz, e halált hozó mag kikelt és le kellett aratni. Az Assyr nép, Babilon népe rablánczot fűz Istennek kiválasztott népére. Intő jel volt ez, de mit ért? Hasztalan rázta le e lánczot. Nem tanult

semmit. Az egyetnemértés ásta a sirt, a pártoskodás ördöge temette a közjót. És mi lett az eredmény? A miért Jézus sirt, bekövetkezett. Jeruzsálem elpusztult. Izrael megbukott. És a kiválasztott nép hazátlan bujdosó és nem nemzet többé.

Ez időben a pogányság szellem nélkül való népvallása, a bomlásnak indult zsidó nemzeti vallás útat nyitott az új vallásnak. És a keresztény vallás behatol a világegyetem minden részébe, lerontja az embereket egymástól elválasztó korlátokat, közelébb hozza egymáshoz az embereket, a sziveket. — Az új parancsolat: „Szeressétek egymást, mint én szeretlek titeket!" — Uj világot alkotott az embervilág lelkében. Uj világot, melynek alapja a Golgotán szenvedő lelkében született szeplőtlen tisztaságban. Láttatok-e több ily szeretetet? Meghal az egész világért, azokért is: kiknek kezén ártatlan vére piroslott. Ott, — a Golgotán, látjuk az önfeláldozást, midőn elveti magától az élet minden kényelmét és az emberért, a kit ugy szeretett, kiben ugy szerette az Isten képét, a legégetőbb fájdalmat is elszenvedte. Ott látjuk a hőst, ki meghal, hogy a halhatatlanság tana élőhitté legyen az emberiség lelkében.

Láttatok-e több ily szeretetet? Nézzétek: hogy oltja az élő tanuknak lelkébe lelke szellemét, hogy az igazságot terjeszszék, a jó Istent, az emberiség Atyját a sötétség fiaival megosmertessék. És nem veszitek-e észre, hogy az Istenségnek egy új kijelentése szól az apostolokból az új, az ismeretlen téren, melyre léptek, midőn tengerekre szállva, pusztákon bujdosva, fogságot szenvedve hirdetik a szeretet evangeliomát és ha kell véröket ontják ennek világra kiható győzelmeért?!

És a Jézus szelleme élő valóság lett az első ker. gyülekezetekben. A gazdagok javai a szegényeké is. A szükölködő nem ül elhagyottan, Az útas hajlékra talál. A vándor bujdosó barátra akad. A nő a felszabadulás nagy oklevelével emberi méltóságot nyer, a rabszolga sorsa enyhül — szóval szeretet uralkodik.

Vajjon igy maradt-e ez mindvégig, maig? Oh, ha kitörölhetnők a történelemből a több részre szakadt keresztények testvérgyilkolását; a magukat Krisztus helytartóinak hivott és hivatott egyházfők égbekiáltó átkait; az inquisitió borzadalmait; a párisi-vérnász vadállati marczangolását; Servét máglyáját; Dávid börtönét! Oh, ha kitörülhetnők!

Oh, ha elmondhatnók, hogy a hitkülönbség ellenére is testvérkezet fogva munkálkodunk az igazság keresésében embertársainkkal; hogy a vallás, vagy sokkal inkább a dogma, nem tépi szét ma is az uj parancsolatot: „egymást szeressétek!" Oh, ha elmondhatnók!

Oh, ha nem látnók, hogy a fajgyülölet mikép keres és szerez ellenséget a sokat szenvedett hazának: mikép vádol, rágalmaz s kész hütlen árulója lenni e közös édes anyának, melynek minden porszemét igaz honfiak vére áztatta, s melyhez mindnyájunkat egy ezredév csatol! Oh, ha nem láthatnók .... Akkor, mint élő valóságot mutatnám be nektek az általános testvériséget; akkor nem a testvériség ker. elvét hangoztatnám, nem az eszményen csüggenék, a hogy kellene lenni; hanem beszélném a hogy van és buzditanálak annak gyakorlására ... Igy ... igy a testvériség keresztényi elvének örök szépségét magasztalva kérlek, nem én, a Krisztus kér általam: „Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, kik titeket gyülölnek!“

Jézus szelleme ez általános testvériségért kiált. Halljátok meg! ... Legyen harcz! ... Inditsa meg a vallás a vallástalanság, az erény a bűn ellen a harczot: de legyen testvériség a harczosok között; hogy legyen élő valóság az uj parancsolat: „egymást szeressétek!“ A fajszeretet dicső, az általános szeretet dicsőbb!

Nekünk marad harmadszor a szabad vizsgálódás.

Jézus elérhetetlen czélt tűzött volna az emberiség elé, midőn azt mondotta: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“. — ha egyuttal fel nem nyitja a szadad vizsgálódás kapuit e jelszóval: „mindeneket megróbáljatok és a mi jó, megtartsátok!“

A ker. vallás e jelszavára volt szüksége a világnak, hogy az ember emberré lehessen. Az előtt nem volt az. Vakhit, babona, tudatlanság, ennek nyomán szolgaság, félelem és nyomor voltak szellemének, lelkének gyilkosai. — Olvassátok a történetek könyvét és ha találtok országokat, hol az emkereknek nincsen történetök, azért van, mert lelki szemeikkel nem láttak, mert a lélek szemének látni nem volt szabad. — És a Kr. után is, midőn az élettiszta vizet zavarossá tette az emberi gonoszság és szenvedély; midőn az Isten beszédének kétélű fegyverét meggyalázták és bilincseket kovácsoltak belőle, e bilincseket nem az emberi gondolatokra zárták-e? A bigottéria tévtanai, a Concilliumok dogmái anathémákkal támogatva nem azért születtek-e, hogy örökre butaságba hagyják az emberiséget!?

Oh az élet tiszta vize, de megzavarodott! Önző czélok engedelmes bérencze lett az ember, ki vakságában segitett a hatalomnak elmetszeni a világosság után epedő lelkeknek szárnyait, segitett eltaposni az itt-ott titkon égő szabadság őrtüzét.

És jaj volt annak, ki nem állott készen csókolni a lábat, mely

őt földre tapodta; jaj annak, ki szét akarta törni a lenyügözött szellem lánczait; jaj: égő máglyák tüzében, vérpadokon hunyt el a szabadság ifju virága! És ti afiai! ne keressetek a középkor sötét éjjelében szabad vizsgálódást, ne, titkos sohajok, ártatlanok véritől gyászos vérpadok annak emlékei. De az idő kerekének fordulni kellett. Hasztalan tartotta megkötve az egyházi hatalom. Fordulni kellett és feltünt a szabadvizsgálódás tavasza: a reformátió. — Hosszu száz évek börtönének megnyílása volt ez! A lenyügözött lélek ismét szárnyakon jár. Ott röpül a magasban, hogy lássa a zsarnokság, hogy Istentől származott! És mintha érezte volna, hogy századok mulasztását kell kipótolni, vizsgálódni kezdett: kutatta az Istennek mélységeit is, s csakhamar az emberi észnek szük tér lett a föld: a természet örökszép törvényeit tárta fel a világ előtt. Eddig hite korlátozta a tudásban, most tudása rombolt hitében és előállt egy Newton egy Franklin, egy Galilei s ha nem tetszett is: „mégis mozog a föld!“

Oh Istenem! hol állana a világ, ha a kereszténység jelszavát: „*mindeneket megpróbáljatok*“ — el nem némitották volna. Miért voltak a letünt évezredek? Hol vannak azoknak állandó emlékei? Vagy tán 300 év óta van a világ! Igen, azóta van új világ! A szellem szabad röpte csodákat müvelt... A gőz az emberiség paripája. A Franklin villáma gondolat szállító. A napsugár festő ecset!... Ki számlálhatná el egyhamar, hogy hová emelte az emberiséget a szabad vizsgálódás?...

E tündöklő napot vigyétek be a vallásba is, mert ha valahol, ott leginkább szükséges a jelszó: „mindeneket megpróbáljatok!“ E nélkül nincs lelkiismeret szabadság, nincs meggyőződés, de van szolgai félelem, meghunyászkodás. Vigyétek be! Ott kapjátok ma is az emberiség lelkének bitófára hurczolóit: a babonát, a képmutatást, a vak hitet. Vigyétek be! és a haladás nevében kényszerítsétek, a kiket érdekel, mondjátok: hogy oldják le a békót a lelkiismeretről, mondjátok: hogy nyissák fel a babonától vak szemöket, mondjátok: törjék fel a titkok pecsétjét a könyvek könyveiről, hogy a világosságtól elzárt emberek az igazságnak ismeretére jussanak!

Fel hát a szabad vizsgálódás zászlójával magasra! Az emberiség tökéletesedési harczában ez lengjen a vezérek kezében. Lengjen, és ennek buzditására támadnak új erők, születnek új apostolok, kik az Isten dicsőségét az általános testvériséget tartva szem előtt, nem félnek az ámitóknak oda kiáltani: elég volt a vakság és butaság vérlázitó tényeiből! „Legyen világosság!“ Ámen.

DEÁK MIKLÓS.

Az unitáriusok Főtanácsi gyűlése.

(Oct. 29., 30., 31.)

Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Mltsg. és főt. egyh. főtanács! Midőn a legmelegebb atyafiságos szeretettel üdvözölném ez alkalommal is egyh. főtanácsunknak ily szép számmal egybegyűlt tagjait, meg vagyok győződve, hogy mindnyájunknak közérzületével találkozom, ha jelenleg e főtanácsunkat megnyitó beszédemet is kiválóan azon férfiui emlékének szentelem, ki egész életét egyházunknak szentelte, mert szép és munkás életének összes gyümölcseit annak oltárára tette le, annak javára áldozta.

E férfiu — nincs miért mondanom — f. évi szept. 22-én elhunyt Berde Mózsa áldott emlékü afia, a ki részben már ismert s nem sokára bemutatandó végrendeletében vallásközönségünket tette általános és egyetemes örökösévé, mi által több, mint egy fél millió frt gyarapodást veend kisded egyházunk közvagyona.

Valóban nem tudok méltó szavakat találni, a melyekkel nagy és nemeslelkű végrendelkező afia iránti hálámat hálánkat egész vallásközönségünk mély és igazi háláját kifejezhessem e méltán fejedelminek nevezhető hagyományért.

Az isteni gondviselés soha sem hagyta magát tanúbizonyság nélkűl az ő dícsőségét munkálni törekvő egyházunkban. Időről-időre támasztott kebelében nemcsak bölcs vezéreket, hivatott prófétákat és buzgó apostolokat, a kik kicsiny unitárius sergünket gyakran nagyon is szomorú bújdosásában vezessék, bátorítsák és kitartásra búzdítsák, hanem rendelt számunkra bőkezű és nemes szívű Maecenasokat és a kik egyházunkat válságos helyzetéből mindannyiszor kisegítették s annak fenntartása érdekében készek voltak tőle kitelhető legnagyobb anyagi áldozatokat meghozni. Emlékezzünk csak vissza, hogy a múlt száz végén, csaknem ez idő tájt, miként mentette vala meg bőkezű hagyományával a halhatatlan emlékű Zsuki László egyházunkat a megsemmísűléstől. Ki ne tudná közöttünk, hogy mit köszönhetünk Augusztinovics Pálnak s hogy e század első feléről másokat ne említsek: Koncz Jánosnak? De mintha épen a szükségesek mérvéhez képest napjainkban az isteni gondviselés is mind több meg több jelét kivánná kimutatni egyházunk iránt: Jobbágy András, Kelemen Benő s a róm. kath. vallásu, de egyházunkat szintén örök hálára kötelező br. Baldácsi Antal után alig egy pár évvel ezelőtt csaknem

egymás nyomába léptek Kovács Dénes és Derzsi János. És most jött Berde Mózsa, a nagyobbak közt is a legnagyobb, a mint mondám fejedelmi hagyományával, a melyhez hasonlóban még soha sem részesült egyházunk s ha fog is még valaha részesűlni, addig bizonyosan ismét több nemzedék eltűnik s újabb századokat kell egyházunknak átélnie!

Igen! mert ha eddig kételkedtünk volna is mlt. e. főtanács! egyházunk jövőjében erre okunk többé nincs. Korábbi jóltevőink szintén szép és becses alapitványai mellett, Berde Mózsának legújabb hagyatékában egy oly anyagi erőforráshoz jutandunk, a melylyel — Isten segedelmével a nemes harczot immár csakugyan megharczolhatjuk. Annyi bizonyos, hogy soha több joggal nem vehettük ajkainkra amaz evangéliumi biztatást, melyet századokon át a legnehezebb időkben és, mintegy jelszóul használtak elődjeink: „*Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti atyátoknak, hogy országot adjon nektek.*“

A nemes végrendelkező a maga elhatározását indokolván vallásközönségünk nyomasztó szükségeire vonatkozik, szembe állítván ezekkel más egyházfelekezetek részint királyi, részint gazdag magán adományozások által jóval kedvezőbb helyzetét. Vajha azt mondhatnók, hogy ez az indokolás már csak a multra tartozik s arra többé szükségünk sem lesz. De sajnos ezt a jövőben sem kerűlhejtük ki.

Sőt a tárgyalások rendén alkalma lesz meggyőződni arról, hogy a mi egyházunk segély kiáltása sem részesűl abban a meghallgatásban, a miben a más egyházaké. Mert a mig a többi protestáns felekezeteknek csaknem évről-évre kezdik emelni az 1868-ban megállapított állami egyházi segélyt a mi egyházunknak ez iránti kérése legközelebbről is figyelmen kívűl hagyatott. Ezért szükséges ma is, még szükséges lesz sokáig, hogy Berde M. atiának ezen szivünkhöz szóló elhatárazása, mint egy örök „memento“ szivünkben maradjon vésve s nemcsak anyagi javainak, hanem gondolkozásmódjának is örökösei legyünk.

A másik, a mit boldogúlt végrendeletéből ki akarok emelni e nyilatkozata: „Tőkepénzeim és ingatlan birtokaim gondos és hasznos kezelése iránt meg vagyok győződve, ismervén vallásközönségünk lelkiismeretes kezelési rendszerét és szokását, mégis, miután korunkban a kapzsiság és korruptió annyira terjed, nem tudom eléggé kérni az illetőket, hogy ezen czélokra tett, sok fáradsággal, áldozattal szerzett hagyományomat épségben őrizze meg, mire egyébiránt felelősséggel is köteles.“ Igy szól a nemes végrendelkező egy helyen. E bizalom, melyet szintén általánosnak óhajtanék tenni vallásközönségünk kebelében és a melylyel Berde Mózsa atia szép vagyonát kezeink közé tette le oly elismerés, a melyet részemről nem tudok eléggé megköszönni mindazok nevében, a kiket az elismerés ez idő szerint illet. Vajha — mondom e bizalom is örökségűl szállna mi reánk.

És most engedje meg a mltgs. és főt. e. főtanács, hogy ez érzés hatása alatt, mely Berde M. atiának nagy és nemes emléke

előtt keblemet elárasztja s nem kétlem, hogy a mlgs. és főt. e. főtanácsot is fogva tartja, minden további elmélkedést, a mi talán megnyitó beszédemben még helyet foglalhatna s a mire tán kötelességem is lenne kiterjeszkedni, mellőzve, felhivjam becses figyelmét az előttünk álló nagy fontosságú tárgyakra. Vezesse tanácskozásainkat most is, mint mindig a kölcsönös szeretet, mely a nézetek és vélemények különfélesége miatt sem engedi megzavartatni az összhangot, az egyetértést, a jó békességet. Istennek szent áldása legyen rajtunk. Én ezennel megnyitom jelen egyházi gyűlésünket.

Ezután felolvastattak a következő jelentések:

I. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn Isten kegyelméből tizenhetedik évi jelentésemet megteendő vagyok, mindenekelőtt hódoló tisztelettel hozom tudomására a Mlgs és Főt Egyházi Főtanácsnak, hogy Urunk, Királyunk ő Felsége a mult évben két ekklézsiánkat kegyeskedett legfelsőbb kegyadományával megörvendeztetni, hévizi ekklézsiánknak templom és tanitói lak épitésére 100 frtot, szőkefalvi ekklézsiánknak pedig templom, torony és iskolaház épitésre 150 frtot adományozván legmagasabb magán pénztárából. E királyi kegy ujabb fényes bizonysága Ő Felségének népei s ezek között a mi kisded egyházunk iránt is viseltető atyai jóindulatának. A Gondviselés, mely ily nagy ès nemes szivü Uralkodóval áldott meg minket Ő Felsége magas személyében, őrködjék népeket és nemzeteket boldogitó élete felett atyai szemekkel s tartsa meg őt hazánknak és nemzetünknek örömére és dicsőségére az éveknek még hosszu során át törhetlen erőben. Éljen a király!

1. Belső emberek változása a legutóbb tartott egyházi főtanács óta:

a) Lelkésznek rendeltetett: Biró Lajos lelkész-jelölt Várfalvára.

b) Segédlelkésznek rendeltetett Nagy Dénes papnövendék B.-Körispatakra.

c) Lévitának rendeltetett Andrási Gyula, szt.-benedeki énekvezér Kis Adorjánba.

d) isk. mestereknek, illetőleg népiskolai tanitóknak rendeltettek Kászoni János, volt ny.-szt.-lászlói isk. mester Mészkőre; Péterfi Gyula, okleveles néptanitó jelölt Hódmező-Vásárhelyre; Kis Mózes kökösi isk.-mester Ny.-Szt.-Lászlóra.

e) nyugalomba léptek: Orbók Ferencz várfalvi lelkész és Pál György haranglábi isk.-mester afiai.

f) Meghaltak Tóth Zsigmond abásfalvi rendes és id. Katona Mihály nyugalomban levő isk.-mester afiai.

g) Ürességben vannak a bordosi, bözödujfalvi lelkészi, az alsóboldogasszonyfalvi, toroczkó-szent-györgyi kántori, a medeséri, haranglábi, kökösi isk. mesteri, a szabédi másodtanitói és búzaházi tanitói állomások.

Mint a mult évi jelentésemben megtettem, kénytelen vagyok ezuttal is aggodalmat jelenteni ki az ürességbe jöhető állomások betöltésére nézve különösen a tanitói állomásokat illetőleg, nemcsak az azokkal egybekötött jövedelem csekély volta miatt, hanem azért is, mert ugy látszik, hogy ifjaink közül mind kevesebben készülnek a tanitói pályára, holott ez maholnap jövedelmezőbb lesz a papi pályánál. De talán épen ez a körülmény a bajon is segitni fog.

3. Lelkészi szigorlatot tettek: Biró Lajos és Sándor Géza jeles, Ekárt Andor, Demeter Dénes és Benczédi Domokos jó, Péter Sándor és Székely András elégséges eredménynyel. Ezek közül Biró Lajos és Péter Sándor már alkalmazva is vannak. De Oxfordban levő Józan Miklóssal jelenleg mégis 6 lelkészjelöltünk van s tekintettel arra, hogy a folyó isk. évben még 8-an tehetnek szigorlatot, a lelkészi pályára várakozók között ez idő szerint még némi torlódás fog beállani, a mit azonban egy-két év már kiegyenlit, mert a papnöveldei tanfolyamon jelenleg csak ötön vannak.

Egyházunkra nézve mindenesetre örvendetes jelenség, hogy a lelkészi pálya oly szerény s nagyobb részben éppen szegényes jövedelmezősége mellett sem vesztette el vonzó erejét. De ez nem ment fel lelkész állomásaink lehető anyagi javitásának gondja alól, mert a szükség bizony itt kiáltó, s nem régen sz.-keresztúri Egyházkörünk papsága egy memorandummal talált meg engemet, melyben anyagi helyzetének tarthatatlanságát feltárva arra kért, hogy találjam valami utját és módját anyagi helyzetük javitásának. Hiszen ha ezt tehetném, nem holnap, hanem ma megtenném. De másfelől kénytelen vagyok megjegyezni, hogy e tekintetben magokban az ekklézsiákban is valamivel több élénkséget és nagyobb buzgalmat szeretnék látni. Mert mit tapasztalunk? Azt, hogy évről-évre mindinkább tért nyer az a törekvés, mely szerint még jobb módu ekklézsiáink között is akadnak már olyanok, a melyek a magok terhét a központi pénztárra igyekeznek háritani s az a pár, különben is csekély alap, a melyek e czélra rendelkezésünkre állanak minden kigondolható czim alatt folyton ostrom alá van véve. Valóságos betegsége ez a mai társadalomnak, hogy mindenki inkább másra szeretne támaszkodni, minthogy saját lábán álljon. Némileg hasonló ez az állapot hypokondriához, midőn valaki azt képzeli magáról, hogy beteg, hogy nem tud járni, pedig, ha megerőltetné egy kicsit magát, talán még versenyt is tudna futni.

A kepeváltást mindenütt ohajtják, de vajmi keveset tesznek ez irányban. Pedig erre is első sorban magokban az egyházközségekben kell megtalálni a forrásokat, a minthogy némely egyházközségben s ezek között szegényebb is van, az igazi buzgóság és áldozatkészség nemcsak megtalálta a szükséges forrásokat, hanem már sikerre is juttatta a kepeváltást. Egy általános kepeváltási alap megteremtésének eszméje, mire nézve egy inditvány is fog a Mlgs és Főtisztelendő Egyházi Főtanács elébe kerülni, magában véve igen szép s a papiroson könnyen is megoldható, de alig hiszem, hogy ez uton valaha boldoguljunk. A kérdéssel mindenesetre többet kell foglalkoz-

nunk, mint a mennyit eddig foglalkoztunk. S részemről csak üdvözölni tudom azon lelkész atfiait, a kik azzal behatóbban foglalkoztak, s miuregy tanulmány tárgyává tették. Kövessék e példát mások is, mert igy lassanként mégis csak sikerülni fog a kepeváltás eszméjét valamely uton megoldásra juttatni, de ugy juttassuk aztán, nehogy később megbánni legyünk kénytelenek, hogy a gabonánkat eladtuk s arra ébredjünk fel egyszer, hogy a vékából mégis több kenyér kitelt, mint a forintból. Addig nem tehetünk egyebet, mint hogy e czélra rendelkezésünkre álló alapokból, annyival a mennyivel lehet, a szegényebben javadalmazott lelkészi állomásokat segélyezzük. S e tekintetben különös örömemre szolgál, hogy e segélyezés a jelen évben is már jóval jelentékenyebb lesz, mint a mult évben volt. Remélem, Isten után, hogy e segélyezést jövőre még fokozhatjuk.

Erre lelkészeink is befolyhatnának, ha például az ekklézsiákon levő ugynevezett status-adósságok befizetésén munkálnának. Ez által felszabadulna az államsegélyből ezen tőketartozások kamatja fedezésére szolgáló összeg, a mi nem csekély. És ez részben legalább szintén a lelkészi állomások segélyezésére lenne fordítható. Sőt ez a mivelet annál inkább szükséges lenne, mert miután ekklézsiáink közül egy nehány, még pedig többnyire épen a szegényebbek, e tőketartozásokat még 1868 előtt befizették, valóságos méltánytalanság, sőt igazságtalanság történik velük szemben, a mennyiben a tőketartozást be nem fizetett ekklézsiákért a kamat az államsegélyből évről-évre kifogatván, e segély folytonos élvezetében vannak, amazoknak pedig épen e miatt nem jut az államsegélyből. Kétségen kivül ez ügyet Egyh. Főtanácsunknak is ujból napirendre kell hoznia, de annak ohajtott megoldására lelkész atfiai közremüködése nélkülözhetetlen. Nekik kell az ekklézsiákban erre az utat megtörni, a hangulatot elkésziteni s ez által a magok számára is egy ujabb segélyforrás megnyithatását eszközölni.

Nem mulaszthatom el különben megjegyezni, hogy lelkészi karunk ama szegényes s nyomasztó helyzetében is általában véve kitartással s odaadással igyekszik megharczolni a nemes harczot. Ha panaszkodnak is némelyek, de azért nem csüggednek el, ha békétlenkednek is olykor, de azért tudnak türni s bizalommal várják, hogy az ők helyzetük is lassanként csak javulni fog, a mit bizonyára mindnyájan óhajtunk s kell hogy a lehetőleg munkáljunk is ugy az illető lelkészek, mint egyházunk jól felfogott érdekében.

4. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1892-ben:

A) Kereszteltetett	a) fiu	. . . .	1108
	b) leány	. . . .	1082
		Együtt	2190 újszülött,

kevesebb 153-mal, mint 1891-ben. Ezekből házasságon kivül született 233. Sajnos, hogy ezeknek száma nem apad.

B) Konfirmáltatott: a) fiu 454
b) leány 541
Együtt 895 növendék,

több 230-czal, mint 1891-ben.

C) Összeeskettetett: a) mentvénynyel . . . 272
b) kihirdetéssel . . . 404
Együtt 676 pár,

több 91 párral, mint 1891-ben.

D) Meghalt: a) a férfinemből 960
b) a nőnemből 899
Együtt 1859,

több 227-el, mint 1891-ben.

E) Átállott egyházunkba 430
Kilépett egyházunkból 119
E szerint 311-el több tért

a mi vallásunkra, mint a hány ezt elhagyta.

F) A lélekszám 1892. évevégén volt . . 62614
„ 1891. „ „ „ . . 62019
Évi gyarapodás 595

Megjegyzem, hogy mult évi jelentésemben az 1891. évi lélekszám tévesen volt felvéve 63194-re, a mely számot még most sem ért el teljesen.

Az iskolákról szóló kimutatás a tanügyi jelentésben meg lesz, azért itt arra nem terjeszkedem ki.

5. Egyházi látogatásokat, illetve püspöki vizsgálatot részint saját körülményeim, részint rajtam kivül fekvő okok miatt ez évben nem tarthattam. Igen sajnálom, hogy az akori közlekedési akadályok miatt esp. Lőfi Áron atiának 40 éves papi jubileumán sem jelenhettem meg, a melyben pedig főgondnok ur Ő méltóságával együtt részt akartunk volt venni. A közvetlen hatóságom alatt álló ekklézsiák 1892. évi zárszámadásának eredményéről s a f. 1893-ra átjött pénzvagyonáról azonban a részletes kimutatást E. K. Tanácsunknak beadtam. E szerint a püspöki vizsgálat alatt álló 6 anya és azokhoz tartozó leány és fiókegyházközségek 1892. évi bevétele volt 29025 frt 39 kr és igy megtakaritás 3592 frt 56 kr. Az 1893-ra átjött pénzvagyon tett: 125619 frt 45 krt; a mi a megelőzött évhez képest 13778 frt 05 kr gyarapodást mutatna. Ez a jelentékeny többlet azonban csak onnan származik, mert a megelőzött évi vagyon-áthozatalnál némely különleges rendeltetésü alapitványi tőkék nem voltak felvéve, a miket a lehetőleg igyekeztem most mind felvenni. Valamint a bevételi és kiadási tételek sem az évi tiszta jövedelmet és szükségletet, hanem csak az évi forgalmat tüntetik fel. Netáni félreértések miatt szükségesnek tartottam ezt megjegyezni.

6. A báró Baldácsy-alapitvány meghatalmazottainak Budapesten f. évi máj. 14-én tartott közgyülésén személyesen részt vettem. E nagybecsü alapitvány jövedelméből 2500 frt áll jelen egyházi főta-

nácsunknak is rendelkezésére s örömmel jelenthetem, hogy ez összegnek jövőben még nevekedését remélhetjük.

Ugyanez alkalommal főgondnok, mlgs Dániel Gábor ur elnöktársammal, kit ez időben szintén Budapesten voltam szerencsés találni, nem mulasztottuk el a vallás és közoktatásügyi miniszter, valamint az államtitkár uraknál tisztelgő látogatást tenni s egyházunk ügyei közül különösen egyházunkat és főgymnasiumunkat illetőleg az államsegélynek lehető felemelését, valamint sz.-keresztúri középtanodánknak állami segélyben való részesittetését becses figyelmökbe ajánlani és kérelmezni. Ugyancsak ezekre nézve E. K. Tanács részéről is inditványomra megtétetvén a folyamodás, sajnos, hogy egyházi államsegélyünk felemelése iránti kérésünkkel elutasittattunk, holott a más két protestáns felekezetnek 1892-re 12 ezer frttal felemelt egyházi államsegélye 1894-re ismét 100000 frttal van előirányozva, hogy emeltessék; sőt a kultuszminiszteri tárczának a pénzügyi bizottságon történt tárgyalásánál e segély 120,000 frrra emeltetett.

Kolozsvári főgymnasiumunk államsegélyének felemelése iránti kérésünkben annyiban már szerencsésebbek voltunk, hogy ennek 1894-re 1000 frttal emelése kilátásba van helyezve. Sz.-keresztúri középtanodánkra nézve a kérés még nincs elintézve és igy legalább még megtagadva sincs.

7. Az Erdélyi Magyar Közmüvelődési Egyesület szivességéből a szindi tanitói állomás fentartására 150 frtot, a komjátszegi paptanitónk részére 50 frt segélyt ez évben is megkaptuk. Az igazgató-választmány felkérésére beleegyeztünk abba, hogy e segélyek jövőre ne az E. K. Tanács, hanem az illető fiókkörök utján jusson az illető tanitók kezébe, úgy azonban, hogy azoknak kiszolgáltatásáról az igazgató választmány szives lesz mindannyiszor E. K. Tanácsunkat is értesiteni.

8. Jelentésemben alig foglalkozom valamivel szivesebben, mint azzal, a mi angol és amerikai testvéreinkkel való viszonyunkra vonatkozik. Budapesti ekklézsiánk részére a 100—100 font sterling segélyt ez évben is szivesek voltak megküldeni. Angolországi testvéreink ez évben nemcsak közgyülésükre, hanem az Oxfordba áttett Manchester-College számára emelt tanintézeti épületnek ünnepélyes megnyitására is meghiván, tekintettel arra, hogy e tanintézetben 1861. óta az angol testvérek segélyével mi is mindig tarthatunk egy papjelöltet, erkölcsi kötelességünknek ismertük ez utóbbin magunkat képviseltetni s e czélból Csifó Salamon árkosi lelkész afiát küldöttük ki Oxfordba a jelzett ünnepélyre, a ki szintén 3 évig volt a Manchester-Collegeban. A megnyitási ünnepély okt. 18-ra és 19-re volt kitüzve, s mikor e sorokat irom, Csifó Salamon afia még nem érkezett haza küldetéséből; de meg vagyok győződve, hogy ott a legszivesebben fogadtatott, valamint hogy ez ünnepélyen ily módon lett képviseltetésünk csak fokozni fogja angol testvéreinknek irántunk való eléggé nem méltányolható rokonszenvét.

E tekintetben különben szerencsések vagyunk azzal is, hogy ifjaink, a kiket Angliába kiküldtünk, mind magokviseletük, mind ta-

nulmányaikkal becsületünkre válnak. A társulat titkára. Bowie ur egy levelében a többek közt ezeket irja Józan Miklósról, jelenleg Oxfordban levő papjelöltünkről:

„Közelebbről hallottam Józan urat prédikálni s feltünő az angol nyelvben való jártassága. Igen érdekes egyházi beszédet tartott és előadása is megható." Ez elismerő nyilatkozata a titkár urnak annyival inkább meglepett, mert nevezett papjelöltünk még csak egy éve, hogy Angliában van.

És most nemcsak ifjaink, hanem leányaink által is mind melegebbé válik angol testvéreinkhez való viszonyunk Mult évi jelentésemben előadtam volt. hogy Sharpe kisasszony. egy unitárius leánynevelő intézet igazgatónője felhivására és az általa tett ajánlatra, hogy egy unitárius leányt a vezetése alatt álló intézetbe saját költségére beveszen, sikerült megnyernem Buzogány Mariska kisasszonyt, hogy menjen ki Angliába. Buzogány M. a mult év szeptemberében ki is ment és egy isk. évet töltött a Sharpe kisasszony nevelő-intézetében, oly meleg fogadtatásban s annyi kitüntetetésben részesülve, hogy azokra bizonyára mindig kedvesen fog visszaemlékezni. De másfelől ő is oly emlékeket hagyott hátra. a melyekre mi is büszkék lehetünk. Sharpe kisasszony nem győzte nekem dicsérni Buzogány M kisasszony szép tehetségeit. kitünő képzettségét. mindenkit megnyerő modorát, a mikor pedig haza jövendő volt. valódi aggodalmát nyilvánitotta. hogy ha nem tudnék helyébe ismét egy magyar unitárius leányt küldeni. Szerencsére sikerült ez aggodalmát is eloszlatnom Sharpe kisasszonynak. Buzogány Mariskát e hóban özv. Fanghné, szül. Gyujtó Izabella hitrokonunk Erzsi nevü kedves leánya váltotta fel Londonban. Sharpe kisasszony az ő megérkezése felett már örömét is nyilvánitotta nekem. s hiszem. hogy második leány-akademitánk is. hogy igy nevezzem Angliába menő leányainkat. hasonló kedvességben részesül s hasonló rokonszenvet ébreszt egyházunk s általában hazánk hölgyei iránt. mint elődе. Mert bármily csekély jelentőségüeknek tartassanak is ezek a mi érintkezéseink angol testvéreinkkel azoknak eléggé nem méltányolható erkölcsi haszna van nemcsak reánk unitáriusokra. hanem hazánkra és nemzetünkre nézve is. S én teljesen meg vagyok győződve. hogy Buzogány Mariska kisasszonynak egy évi künnléte után Angliában azon kör, a hol ő forgott. a mi magyar nemzeti nőnevelésünkről és igy a magyar nők miveltségéről egészen más és fényesebb képet nyert. mint a minővel az előtt birt. Be is tudnám ezt bizonyitani Sharpe kisasszonynak hozzám intézett több levelével.

A mi Amerikát illeti, Barrows Sámuel amerikai hitrokonunknak közelebbi látogatásáról. valamint a chikágói kiállitás alkalmából az amerikai unitárius társulat utján e kiállitásra általunk küldött könyvekről stb. az E. K. Tanács jelentéséből a Mlgs és Főt. Egyházi Főtanács bővebb ismeretet fog nyerni. Én jelentésemben csak arra szoritkozom, a mi az E. K. Tanács körén kivül történt. A chikagói kiállitás alkalmából ugyanis a világ mindenféle vallásu hivei nemzetközi congressusokat rendeztek. Igy az unitáriusok is. E congressusra

engem és Boros György tanár atiát különlegesen is nemcsak meghivott a rendező bizottság, hanem azon egy-egy felolvasás tartására is fölkért, megjelölvén a felolvasás tárgyait is. Miután személyesen egyikünk sem mehetett el, hogy e meghivásnak részben legalább eleget tegyünk, a nekünk megjelölt tárgyakra egy-egy dolgozatot készitettünk és azt elküldöttük a rendező bizottságnak. Az én dolgozatomat, melynek czime: „Az unitárius egyház szervezete Magyarországon“ volt, Kovács János tanár atia volt szives angol nyelvre leforditani. Boros György tanár egyházunk történetéből irt és küldött el egy felolvasásra alkalmas dolgozatot. Hogy ezeknek mi lett a sorsa? Még nem tudom. Egyiket, vagy másikat, remélem, hogy felhasználták. De képviseletlenül semmiesetre sem maradtunk; mert e congressuson ott volt a mi barátunk Fretwell, s épen a mikor én dolgozatomat már elküldöttem volt Chikágóba, kaptam az ő levelét onnan, a melyben sajnálatát fejezve ki, hogy nem mentünk el valamelyikünk Chikágóba, egyszersmind tudatta, hogy a rendező bizottság őtet kérte fel és bizta meg, hogy a magyar unitáriusokat, a kikkel már gyakran érintkezett, viszonyaikat ismeri, a congressuson képviselje, a mire a mint irá, ő készséggel is vállalkozott s megnyugtatott az iránt, hogy legjobb tehetsége szerint igyekezni fog a rábizott feladatnak megfelelni. Én ezt Fretvell urnak azonnal meg is köszöntem s tudattam vele, hogy egy felolvasásra való dolgozatot én is küldöttem s megkértem, hogy a congressus lefolyásáról értesitsen. De választ eddig még tőle se kaptam.

9. Mult évi jelentésemben rámutattam volt azokra a hullámokra, a melyeket az ugynevezett egyházpolitikai kérdések vertek fel. E hullámok — sajnos — még most sincsenek elsimulva. A kormány ugyanezekre vonatkozólag három törvényjavaslatot, u. m.; az állami anyakönyvek vezetéséről, az izraelita vallás receptiójárol és a vallás szabad gyakorlatáról már beterjesztette a képviselőház elé; de a legfontosabb, a polgári házasságról szóló még nem került oda s általában a képviselőház még egyikkel sem foglalkozott. Nem tartozik reám s meggyőződésem szerint egyházi főtanácsunkra se, hogy mi ezekkel a kérdésekkel jelenleg foglalkozzunk. Az országgyülés feladata lesz ugy alkotni meg ezeket a törvényeket, hogy azok által az állam kétségbevonhatlan joga biztosittassék, a nélkül, hogy az egyházaknak természetes, de nem képzelt vagy csak átruházott joga sérelmet szenvedjen, s a különböző felekezetek közti viszálynak és egyenetlenkedésnek a csirái a lehetőleg kiirtassanak. De bárminként fognak is ezek a törvények megalkottatni, annyi bizonyos, hogy az egyházak jelen helyzetét lényegesen módositani fogják. Az ily módon szükségképen bekövetkező módosulás azonban nézetem szerint az egyházaknak annyiban mindenesetre előnyükre fog válni, a mennyiben munkakörükkel tisztán csak a magok elhivatásának megfelelő térre lesznek utalva s ez által tán inkább megvalósitható lesz Krisztusnak az ő egyházáról való eszményi felfogása, mely eme szavakban nyert kifejezést: „*az én országom nem e világból való.*“ De ez aztán az egyháztagok részéről is még nagyobb buzgalmat, erősebb

hitéletet, különösen pedig a papság részéről még fokozottabb apostoli szellemet fog igényelni. Mert az egyháznak jelenleg a polgári életre vonatkozó ténykedésében is van bizonyos ereje, jövőre nézve azonban csaknem kizárólag erkölcsi, szellemi hatályában kell keresnie és feltalálnia azt. És erre annál nagyobb gondot kell forditanunk, mert a czélba vett törvények tagadhatlanul anyagi oldalról is érintik az egyházat, a mennyiben papságunk csekély jövedelme ezek által is rövidittetni fog s ezt is részben a buzgóságnak és áldozatkészségnek kell kipótolni. Nem kétlem különben, hogy a kérdés ez oldalát az állam sem hagyja annak idején figyelmen kivül; mert minden állam talpköve a tiszta erkölcs; az erkölcsnek pedig valamint a multban, ugy a jövőben is az egyház marad legerősebb védbástyája. Következőleg, ha az állam jövőre nem is venné igénybe a polgári életre vonatkozó másnemü szolgálatok teljesitésére az egyházat, az erkölcsi élet ápolása és fejlesztése érdekében nem nélkülözheti azt.

10. Egyh. Képv. Tanácsunk, valamint ennek tisztviselői s ezekkel együtt magam is saját hatáskörömben, a mult évben is igyekeztünk minden lehetőt megtenni egyházi ügyeink gondos és lelkiismeretes intézésében. A különböző jegyzőkönyveken elintézett ügyek számadataival nem fárasztom a Mélt. és Főt. E. Főtanács figyelmét. De tény az, hogy egyházi ügyeinknek napról-napra szaporodása oly gondot és annyi munkát ad, hogy alig hiszem hosszasan kikerülhetőnek központi közigazgatási szervezetünknek fejlesztését, ugy szólva, hivatalszerü berendezését, ha azt akarjuk, hogy egyházi közigazgatásunk minden kivánalomnak megfeleljen. Javaslatot ez irányban tenni most nem akarok; de szükségesnek tartottam megemliteni, hogy a mennyiben évi közigazgatásunk évi eredményében hiányok és fogyatkozások mutatkoznának, ezt ne jóakaratunk és szolgálatkészségünk rovására méltóztassanak felirni, hanem az adott viszonyoknak tulajdonitani.

11. Még csak halottainkról kivánok megemlékezni. Ezek között Berde Mózes atiának áldott emlékére már megnyitó beszédemben a hála és kegyelet érzelmeivel mutattam rá. Az ő emlékének fennmaradásáról különben is ő maga gondoskodott, úgy annyira, hogy azt az évek végtelen sora sem fogja, nem tudja elmosni soha; sőt évről-évre nagyobb fényben fog ragyogni vallásközöuségünk kebelében. Századokon át mind hangosabban fog ő beszélni végrendeletében, akkor is, mikor a mi szavunk már rég elnémult; vajha fejedelmi hagyatékával nemes szellemét is örökölhetnők! Vajha az a szeretet és áldozatkészség, a melynek ő oly megható példáját adta, mi bennünk és a mi utódainkban is örök munkásságban maradna! Nyugodjék csendesen.

Közelebbi főtanácsunk óta elhunyt belső embereinket: Tóth Zsigmond, abásfalvi isk.-mester és id. Katona Mihály nyug. isk.-mester atiát a belső emberek változásairól szóló jelentéseimben szintén megemlitettem. Elhunyt egyházi tanácsosaink között első helyen kell még megemlékeznem Jánosi Gerő atiáról, kolozsvári ekklézsiánknak

huzamos időn át, a belső emberek általános nyugdijintézetének pedig haláliq hiv és buzgó pénztárnokáról, a ki a maga szerény körében és munkásságával egyházunk iránti szeretetének utolsó leheletéig számos tanujelét adta. Továbbá Szabó László, Kaali Nagy György és Pálfi József egyh. tanácsos afiai estek ki még a mult évben sorainkból. A béke angyala örködjék mindnyájoknak sirja felett.

Midőn ezzel jelentésemet bezárnám. Istennek szent áldását kérem Egyh. Főtanácsunk további munkálkodásához.

Kolozsvárt, 1893. október 28.

Ferencz József,
unitár. püspök.

II. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. F. Tanács!

Vallásközönségünk közügyei a múlt évről megnyugtató eredményt tüntetnek fel.

Örömmel tapasztalja E. K. Tanácsunk, hogy egyházunk közhivatalnokai igyekeznek megfelelni feladataiknak, a melyek néha nem csak türelmet és körültekintést, hanem a mellett áldozatkészséget és ügyszeretetet is kivánnak. Csupán két eset fordult elé, hogy esperes afiait kötelességeikre figyelmeztetni kellett.

Esperesi vizsgáló székeink éber figyelemel ellenőrizik egyházközségeink vallási, erkölcsi és vagyoni érdekeit. Különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy a *valházasságot* mindannyi lankadatlanúl üldözi s a mult évben főleg a kereszturi nagy eredményt ért el, melyhez E. K. Tanácsunk is hozzájárult annyiban, hogy Sárdon összeesketett 12 párnak teljes vagyontalanság okán elengedte a belső emberi nyugdíjintézetet illető tartozását.

Az ifjak vallás-erkölcsi oktatása érdekében E. K. Tanácsunk ujabb rendeletet bocsátott ki a *a nyári vasárnapi vallásos oktatás* pontos teljesítésére, a minek az eredménye a beérkezett jelentésekben már is tapasztalható. Némely lelkész afia, s nemkülönben az énekvezérek is nagy lelkiismeretességgel végezték teendőiket, s az ifjak, sőt még a felnőttek is örömest vesznek részt benne. Néhol 80—100 a középszáma a résztvevőknek. Sajnos, hogy még mindig vannak olyan egyházközségeink is, a melyekben egyáltalában nem volt megtartva. Reméli E. K. Tanácsunk, hogy mindenik lelkészünk átfogja látni, hogy a hivekre való befolyásnak ezt a lényeges eszközét fel kell haszuálni, s fel is fogja használni.

A Maroskör idevonatkozólag azt az inditványt nyujtotta be, hogy a tanitók kezébe vezérkönyv adassék. E. K. Tanácsunk kiadta egy szakbizottságnak, s a kérdést tanulmányozni fogja és megteendi azt a mi üdvösnek mutatkozik.

Hiveink *áldozatkészsége* a mult évben is igen szép eredményeket mutatott fel. Az *A.* jegy alatt ide mellékelt kimutatás tanusítása szerint alig volt olyan egyházközségünk, a melyben hiveink kis-

sebb vagyon önkéntes adománynyal ne járultak volna egyházunk közszükségei fedezéséhez A főbbeket említve meg: Kökösön 125 frt, Árkoson több mint 600 frt, Túrban 69 frt, Jánosfalván 35 frt, Kaálban 20 frt, Buzaházán 50 frt, Pipén 12 frtot és 30.000 téglát, Fekete Gábor, marosköri gondnok afia. jutalmul egy 20 és egy 10 koronát tűzött ki a köri két legkitűnőbb tanitónak. Béres András ekklesiának kepe-alapra mintegy két hold területü birtokot, s azonkivül az alább megnevezendő egyházközségekben épitéshez munkát adtak. Érdekes a megemlítésre, hogy a számba vett kimutatás szerint urvacsorai perselypénz czímen 85 egyházközségünkben begyűlt 651 frt 54 kr. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy vagy urasztali edényt, ajándékoztak: B.-Szt.-Miklóson Endes Lila k. a 8 frt. D.-Szt.-Mártonban özv. Udvar Imréné 7 frt. Hévizen Pantili Dánielné (szószéktakarót) Felső-Rákoson Magyari János és neje 15 frt, Csegezben Csegezi Lajos és neje 40 frt. H.-Oklandon özv. Fülöp Ferenczné 5 frt, Szigethi Ilona 2 frt, H.-Ujfaluban özv. Darkó Andrásné 14 frt, ifj. Benedek József 12 frt, Tibáld József és neje 4 frt. H.-Almáson özv. Nagy Elekné urvacsorai pohártakarót, Kénos Kisgyörgy Ilona 4 frt, Szabédon Nagy Ferencz és neje 40 frt, M.-Zsákodon Kedei György (egy templomi korona) 104 frt, Felső Benczéden Firtos Istvánné (szószék-takarót), Gai Mózes és neje (urasztalt), Benczédi Dánielné (urasztali takarót), Medeséren Májai Berta (urasztali tányért), Demeter Sándorné, urasztali takarót) Firtos-Váralján Imre Jánosné (keresztelő pohárt) több-kevesebb pénzérték; továbbá ha tekintjük, hogy az öszszes ajándékozás értéke a 2500 frtot meghaladja, s tekintve, hogy ezek az adakozások szegényebb sorsu ekklesiákból vétettek be, teljesen meglehetünk elégedve hiveink áldozatkészségével.

A fennebbiek kiegészitéséül meg kell emlitenünk, hogy egyházközségeinkben az elmult idő alatt nagy mértékü *épitkezések* folytak részint a hivek áldozatkészségével, részint E. K. Tanácsunk segélyezésével. *Iskola* épült: Dombón, Szt.-Mihályon, Kadácsban (községi ugyan, de az egyházközség 300 frttal és anyaggal segélyezte *papilak* épült vagy épülőben van: Datkon (1000 frt) Várfalván (600 frt). T.-Szt.-Györgyön, H.-M.-Másárhelyen bérházzal együtt: *templom vagy torony* javittatott: Abásfalván, Fiatfalván, A.-Járában, Polgardiban. Ezeken kivül kisebb-nagyobb mérvü számos helyen.

Meg kell emlitenünk ezen a helyen, hogy a bölöni ekklesia monumentalis temploma éppen most van épités alatt. Pákey Lajos épitészmérnök afia felügyelete alatt.

A t.-szt.-györgyi ekklesia az épitéssel azt a szabálytalanságot követte el, hogy az esperes jóváhagyása nélkül és tiltó rendelete ellenére fogott épitéshez.

Miután az ügy E. K. Tanácsunknak tudomására jutott, vizsgálatot rendelt el.

Örömmel jelenthetjük, hogy d.-szt.-mártoni egyházközségünk régi időn folytatott malom-vámperét jogügyészünk erélyes kezelése alatt megnyerte.

Ezek után sajnosan emlékezik meg E. K. Tanácsunk arról, hogy

küküllőköri esperes Rédiger Árpád atia ellen *fegyelmi vizsgálatot* kellett hogy inditasson, mivel Esperes atia a szőkefalvi és széplaki ekklézsiáknak gondozása alatt levő pénzeit nem számolta el.

Fegyelmi vizsgálat tétetett folyamatba ny.-szt.-lászlói kántortanitó Kászoni János atia ellen a hivek panaszára. Az ügy lejáratván, nevezett atia más egyházba tétetni rendeltetett és a perköltségekben elmarasztaltatott.

Kedei egyh.-községünket felhatalmazta E. K. Tanácsunk arra, hogy a Pakot István és Imre György féle birtok után járó, de a jelenlegi tulajdonos által megtagadott patronatusi képéért pert inditson.*) Egyszersmind körözvényileg felszólitotta az összes espereseket, hogy a patronusi viszonyokról tegyenek jelentést, de még csak egy pár körből érkezett be a jelentés.

Hasonló módon elrendelte E. K. Tanácsunk a *korcsma-regale kötvények* számainak a kimutatását oly czélból, hogy a kötvények kisorsolását ellenőrizhesse. Jóllehet ez a rendelet már a tavaszszal kibocsáttatott, két körből u. m. a kolozs-dobokaiból és az udvarhelyiből, mindez ideig nem küldetett be a kimutatás, holott ez iránt már sürgetés is történt.

Ugyancsak a korcsma regalejog letárgyalása eredményéről közelebbről részletes jelentést kért E. K. Tanácsunk Esperes afiaitól a mi reméljük a f. évben be is fog adatni. Annak az alapján módjában fog állani E. K. Tanácsunknak az is, hogy a korcsmaregale-jog megváltásával egyházaink birtokába jutott kötvények értékét kimutathassa.

Ekklézsiánk pénz és pénzértékü vagyona állapotáról a B. jegy alatt mellékelt táblázatos kimutatás nyujt részletes tájékozást. E helyen a körök szerint tüntetjük fel az eredményt.

	Közalap	Takpénzt.	Mag.-nál	Kepealap pénz	Kepealap gabona	Teher
Felsőfehér körben	1285.98	—	—	481.52	1993 v	—
Háromszék „	70398.44	60557.31	—	15437.10	2091 hl.	—
Udvarhely „	20435.81	12201.55	8234.26	7004.95	4521 „	5044.20
Marosi „	50072.15	—	8288.65	—	—	—
Ar.-Torda „	45884.37	24261.62	21672.75	—	—	—
Keresztur egyh. k.	9023.11	1379.69	—	2143.67	4824.81 vegyes alapok.	
Küküllői körben	4303.55	2334.84	864.91	1333	—	1361 8 88
	201404.01	102735.01	39010.57	20400.24	13429.81 teher : 5044	

Püspöki vizsgálat
alatt álló egyhk : 125619.49.

Megjegyzi E. K. Tanácsunk, hogy az itt kitüntetett főösezegekben nem szerepel számos kisebb-nagyobb alap, valamint, igen természetesen, nem szerepelnek a tekintélyes terjedelmü fekvőbirtokok értékei.

Egyházközségeink *birtokaiban* nagyobb változás egy pár helyen

---

*) A szent mihályi község határa tagositása alkalmából egyházközségünk temetőhelye kibővülést nyervén a község jogigényt támasztott a temető iránt, minek E. K. Tanácsunk tudomására jövén az ügyet tárgyalás a á vétette. A tarcsafalvi ekklézsia hivása miatt a mult évben inditott per még folyamatban van.

fordult elé. Az iklandi egyházközség a mesteri telket kibővitette, a kaáli egy kis beltelket vásárolt, a vargyasi egy beltelkét eladta, s a ravai felhatalmaztatott, hogy szép terjedelmü erdőbirtokából a külön álló, s alig használható részeket eladja azzal a feltétellel, hogy alkalmas helyen vagy erdőt, vagy szántót vásároljon. Ezeken kivül kisebbrendü csere-vásár is fordult elő.

A határtagositás Sinfalván, Fiátfalván és Kolozsvárt folyamatba vétetvén. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy egyházainak érdeke megvédessék.

E. K. Tanácsunk tapasztalta, hogy némelyik egyházközségünk a *felekezeti iskolájának* községivé vagy *államivá feladásával* teremtett uj viszonyról nem állitott ki a törvénynek is megfelelő szabályszerü szerződést körözvényileg megrendelte, hogy a szerződési viszony mindenütt rendeztessék s arról E. K. Tanácsunk értesittessék.

Hogy a személyi vonatkozásu ügyekről is megemlékezzünk, jelentjük, hogy küküllő köri esperes Rédiger Árpád afia huzamos idő óta tartó betegeskedése okán az Esperesi teendők alól való felmentését kérte, a mit E. K. Tanácsunk meg is adott s helyette az Esperesi teendők végzésével megbizta köri jegyző Molnár János afiát.

Háromszéki egyházkörünk esperesét Lőfi Áron afiát lelkészi szolgálata 40 éve alkalmából megtisztelte egy szép jubilaris ünnepély rendezésével. Ebben E. K. Tanácsunk is részt vett, a mennyiben egy üdvözlő iratot küldött.

A kegyelet kedves kötelességének is eleget tett E. K. Tanácsunk egy nehány esetben. B. emlékü Augustinovics Pál nagy alapitónak Kis-Solymosban levő sirkövét és sirját megujittatta, s kereszturköri Esperes afiát javaslattételre hivta fel a további őrizet és fenntartás iránt.

B. e. Konez János nagy alapitónk sirját a szászvárosi temetőben, ott lakó hitrokonunk Firtos Ferenczczel felkerestette, felhantoltatta s az enyészet ellen biztosittatta s megtette a lépéseket az iránt, hogy megfelelő emlékkővel ellátassék.

B. e. Berzsi János nagy alapitónk sirját diszes emlékkővel jelöltette meg a maros-vásárhelyi temetőben s egyszersmind egy Emlékfüzetet adatott ki nagy érdemei megörökitésére és a kegyelet ébresztésére. Az Emlékfüzetet ezennel letesszük az E. Főtanács asztalára.

E helyen megemlitjük, hogy E. K. Tanácsunk hozzájárulásával sirkővet emeltek néhai dr. Bartók István tanár sirjához barátai és tisztelői.

Külföldi hitbeli atyánkfiaival az összeköttetést fenntartottuk, sőt örömmel jelenthetjük, hogy az még a legujabb időben is élénkült és erősbödött. Erre különösen nagy befolyással volt Barrows Sámnel lelkész urnak amerikai hitrokonunknak Kolozsvárr tett látogatása és hat napi itt időzése Emlékezetes az a jelenet, midőn a lelkes férfi E. K. Tanácsunk ülésében megjelent s a főt. püspök ur szivélyes üdvözletére valódi szónoki hévvel és igaz benső szeretettel válaszolt.

A chicagoi világkiállitásra az amerikai unitárius titkár felhivá-

sára megküldöttünk az unitáriu egyházi müvekből mintegy negyven kötetet.

Oxfordba az ujonnan épült Manchester Collegba Csifó Salamon afia éppen most van oda mint vallásközönségünk képviselője, az épület megnyitási ünnepélyére.

Egyházunk közigazgatásának pénzügyi ágából a következőket kivánjuk a mélt. és Főt. E. Főtanács elébe terjeszteni.

Egyházunk pénztára is megérezte az egész országban érzett kamatláb csökkenést. mert az adósok közül többen visszafizették tőkéiket, kétségen kivül azért. mivel olcsóbb kölcsönhez jutottak.

Éppen a kamatláb csökkenésére való tekintetből E. K. Tanácsunk czélszerünek látta a legujabban kibocsátott korona-járadék kötvényekből vásárolni 100,000 forint értéküt.

A közelebbi években különböző alapok tőkéjéből vásárolt alamori birtokot E K. Tanácsunk megváltotta az Augustinovics alap részére s igy már a tőszomszédságban levő két birtok nagy alapitónk nevén fog állani és gyarapodni. E mellett még gyarapittatott a ladamosi birtokrész ujabb kisebbrendü vásárlásokkal is.

Éppen Kolozsvár tőszomszédságában Bányabükkön egy alkalmas 1500 hold birtok kinálkozván E. K. Tanácsunk megvásárolta 73.000 frttal, abban az erős reményben, hogy az ha talán az első esztendőkben nem is, de rövid időn meg fogja fizetni a kivánt kamatot, mert 1200 holdat tevő része erdőterület lévén, folytonosan növekedik értékben.

A b. e. Kovács Dénes hagyatékára a kincstár itt hagyatéki illetéket rótt ki, s mind a mellett is hogy azt a hagyaték rendeltetési czéljára való hivatkozással jogügyész afia megfelebbezte ; a kifizetése követeltetett s következésképpen 3365 frt 15 kr. s ennek kamatát 387 frt 29 krt kikellett hogy fizessük. A felebbezés eredménye még ismeretlen E. K. Tanácsunk előtt.

Örömmel jelentjük, hogy a Derzsi hagyaték után kirótt illeték elengedtetett. Ezzel szemben a Derzsi János-féle jószág után járó regalé az alapitvány javára kiutaltatott és kifizettetett 2850 frt 20 krban.

Orbán Balázsnak a sz.-kereszturi iskola javára tett hagyaték alapitványa a család részéről perrel támadtatván meg, ez ideig nincsen folyóvá téve, hanem az iskolát illető évi 400 frt összeg évről-évre letétbe helyeztetik az árvaszék által, a mint erről E. K. Tanácsunkat értesiti az ügy intézésével megbizott ügyvéd Pálffy Ferencz afia.

A Bedő Sándor féle 1000 frt hagyomány szintén perrel támadtatott meg és a per a kereszturi iskola részére kedvezőleg ütött, s az 1000 frtot az iskola kézhez vette. Az ügyet szintén Pálffy Ferencz afia intézte és pedig teljesen dijtalanul, a miért elismerés illeti.

A kereszturi 6-ik tanszékre az adakozás csaknem egészen megszünt. A tett igéretekből folyt be ugyan, de a hátrálék mégis oly tetemes, hogy E. K. Tanácsunk szükségesnek látta sürgető felszólitást bocsátani ki.

Az 1878–79. főiskolánkban végzett ifjak osztálya egy alapit-

ványt tett oly czélból, hogy jövedelméből a VIII. osztály növendékei között a legjobb szónoknak jutalmul adassék.

Az 1882-ben főiskolánkban végzett osztálytársak tiz évi találkozásuk emlékére 180 frt összeggel járultak felerészben a tanári és felerészben a b.-emberi nyugdijintézet alapjához.

Mindkét adományért méltányló elismerést és köszönetet nyilvánitott E. K. Tanácsunk.

E. K. Tanácsunk a datki egyháznak papiház épitésére 800 frt, a fiatfalvinak temploma javitására 200 frt összeget adott kölcsön, tekintettel az illető egyházak szegényes anyagi helyzetére és más körülményeikre.

Ferencz József, püspök.

Boros György, közig. jegyző.

III. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

E. K. Tanácsunk a tanűgy terén tett egy évi működéséről tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg:

Egyik legnevezetesebb mozzanat főiskolánk ez évi történelmében az a szép ünnepély, mely márczius hó 25-én tartatott. Ugyanis az E. K. Tanácsnak 28—1893 sz. intézkedése alapján, Kozma Ferencz kolozsmegyei kir. tanfelügyelő, kolozsvári főiskolánkhoz iskolai felügyelő gondnoki hivatalába iktattatott be Méltóságos és Főtisztelendő Ferencz József püspök úr által. Ugyanez alkalommal tartották meg székfoglalóikat dr. Nyiredi Géza és Gál Kelemen rendes tanárok; beköszöntőjét pedig Péterfi Lajos rendes tanár, kikben intézetünk képzett és buzgó munkásokat nyert. Ez utobbi azonban főgymnasiumunktól a múlt isk. év végével már el is távozott, a mint ez Ptacsnik József atiának helyébe történt kinevezésével kapcsolatban a tárgyalások rendjén elő fog adatni.

Az E. K Tanács által 107—1893. sz. a. hirdetett pályázatra a kolozsvári főiskolánál üresedésbe levő okleveles helyettes tanári állomásra csak egy pályázat érkezett be, a Zalányi János végzett tanárjelöltté, kit az E. K. Tanács a mennyiségtan és mellék tárgyára — a magyar nyelv tanításának kötelezettsége mellett — óraadó tatanárnak — helyettes tanári fizetéssel alkalmazott.

A székely-keresztúri középiskolához a 6-ik tanári székre a pályázat újból ki volt hirdetve (107—1993. sz. a.) *rajzoló geometria fő-* és *számtan* melléktárgygyal, de egy pályázó sem jelentkezett.

A kolozsvári főiskola kiépítése ügyében, sajnos semmi haladás nem történt. Ugyanis, az E. K. Tanács, miután az általunk megállított határvonal nem fogadtatott el, felkérte a városi tanácsot, hogy szak közegét mielőbb küldje ki a határvonalnak szabatos megállapítása végett, hogy ennek alapján főiskolánk kiépítéséhez a szükséges tervrajzot elkészíthessük.

A városi tanács e kérésre 11.542—1893. sz. átiratában érte-

sitette az E. K. Tanácsot, hogy a városi főmérnököt — idézett sz. a. utasította, hogy a kérdéses szappany-utcza irányvonalát a városi törvényhatósági kizottságnak 1876. évben hozott s a belügyminiszter úr által 46.522 sz. a. jóváhagyott határozata értelmében, Hajós János isk. felügyelő gondnok, Pákei Lajos mérnök, Kovács János tanügyi jegyző, mint az E. K. Tanács kiküldöttei jelenlétében jelölje ki.

A bizottság egy kiküldött napon a helyszinén meg is jelent, a városi főmérnök helyett az egyik városi alkapitány és egy segédmérnök voltak jelen, kik azt igérték, hogy a szükséges lépések meg lesznek téve az irányvonal megállapitásához. De mindez ideig nem tétettek meg.

Az E. K. Tanács 126—1893. sz. a. egy indokolt felterjesztést intézett a Nagyméltóságu m. kir. vallás- és közokt. miniszter úrhoz, melyben az állammal kötött szerződésnek módositását, illetőleg a kolozsvári főgymnasium részére az évi államsegélynek 7700 frtról 12 ezer frtra felemelését kérte.

Vallás- és közokt. magy. kir. miniszter úr f. évf 34.443—1893 sz. leiratában arról értesiti az E. K. Tanácsot, hogy tekintettel az indokolt felterjesztésre az idei állami költségvetésbe — a 7700 frt helyett 8700 frtot vett fel, s ha az törvény erőre emelkedik 1894 jan. hóban kezdődőleg ki fog utalványoztatni.

Ugyancsak a székely-kereszturi iskola részére is folyamodott az E. K. Tanács 127—1893 sz. a. államsegély iránt, felfejtve azon iskola állami fontosságát, s a missiot, melyet teljesít, hivatkozással Kuncz Elek kormány képviselő úrnak a látogatása alkalmából tett kedvező nyilatkozatára is.

E feliratra még eddig semminemü válasz nem érkezett.

Kolozsvárt uralkodó járvány miatt a kolozsvári főtanodában az iskola csak októker hó 1-én kezdődhetett meg, de az E. K. Tanács intézkedett, hogy az elmaradott egy hónapi szorgalom idő az év folyama alatt kipótoltassék.

Az E. Főtanácsnak 66—1892. sz. határozata értelmében a vallástanítás tantervét — s az utasítást a népiskolák tanulói számára elkészíttette, s 300 példányban kinyomatni határozta s a köröknek megfelelő számban nemsokára ki fog küldetni.

Kovács János tanügyi jegyző afiát vallás- és közokt. ügyi m. kir. miniszter úr az autonom felekezetek által fenntartott középiskolák tanárai számára tervezett orsz. nyugdíjintézet ügyében f. évi áprli 8-án Budapesten tartott értekezletre meghíván, azon megjelent, s az értekezletről az E. K. Tanácsnak 57—1893. sz. a. jelentést is tett.

Kolozsvári tank. főigazgató, mint kormány-képviselő meglátogatta kolozsvári és sz.-keresztúri gymnasiumainkat. Látogatására nézve észrevételeit megtette, a mi most van tárgyalás alatt az E. K. Tanácsban.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az 1893/94-ik iskolai évre a két intézethez újból Kuncz Elek úr van kiküldve — iskola lárogatóúl.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a lefolyt isk. évben is P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnok úr 150 frt jutalmat tűzött ki a gymnasiumban a kitűnő tanulók részére.

Kőváry László isk felügyelő gondnok s nevelésügyünk lelkes pártolója, szintén ez évben is 4 tanulót részesített czipó-alapítványban.

Egyebekről, valamint *felső, közép* és az összes népiskolákról részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni.

A Méltóságos és Főtisztelendő Egyh Főtanácsnak

alázatos szolgái:

Ferencz József, unitárius püspök.

Kovács János, tanügyi jegyző.

Elintézett ügyek.

A felolvasott jelentések után, mindenekelőtt a Berde Mózsa hagyatékáról tette meg jelentését az E. K. T. minek folytán a főtanács, jegyzőkönyvileg örökítette meg legnagyobb alapítónk végrdndeletét és emlékét, kimondván egyúttal azt is, hogy arczképe egyik hazai jeles festőnk által festettessék le a vallás-közönség tanács-terme számára; állíttassék emlékére később meghatározandó arányban, időben és helyen egy érczszobor; kéressék meg Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági testülete, hogy a kurta-szappany-utczát nevéről nevezze el' Az E. K. T. jelentése folytán özv. Bonyhai Katalin 100 forintos alapítványát is örvendetes tudomásul vette a főtanács, melyet Szőcs Márton, néhai férje emlékére tett sz.-keresztúri középtanodánknál. Ezek után hivatalos esküt tettek Szentiványi Miklós háromszékköri felügyelő gondnok, Deák Miklós, felsőfehérköri jegyző, Pataky László id: küküllőköri felügyelő gondnok lemondása, ki tisztét huzamos időn keresztül odaadással viselte, elfogadtatván, neki a főtanács méltányló elismerését fejezte ki s a gondnoki állás betöltését elrendelte. Gál Kelemen és Ptacsnik József kolozsvári főgymnasiumi rendes tanárokat hivatalos állásukban megerősítette. Papp Mózes helyettes tanárt pedig sz.-keresztúri iskolánkhoz rendes tanárnak megválasztotta. A III-ad fokú fegyelmi biróság tagjaivá megválssztattak: Csegezi László, Lőfi Áron, Kelemen Albert, Darkó Sándor, Raffaj Domokos egyházi részről: Hajós János, Mikó Miklós, Ádám Dénes, Szentiványi Miklós világi részről. Kolozsvári igazgatónak választatott Boros Sándor, Sz.-Keresztúrra Sándor János; kolozsdobokaköri felügyelő gondnoknak Szentiványi Gyula.

A bányabükki erdő megvásárlása körül az E. K. T. eljárása mindenekben jóváhagyatott. Tudomásul vétetett és jóváhagyatott Benczédi Gergely pénztárnok iránti méltánylással a vallás-közönség múlt évi pénztári számadása, mely szerint az összes pénzvagyon tesz 632 200 frtot és 73 krt.

A jövő évi költségvetés a következő tételekben fogadtatott el:

Bevétel	32.967 frt	75 kr.
Kiadás	32 814 „	16 „

Elfogadta és jóváhagyta a főtanács a sz.-keresztúri és tordai iskolák, továbbá a belső emberek nyugdíjintézetének mult évi számadásait és jövő évi költségvetéseit is.

A nyugdíj egység 1894-re 170 frtban állapíttatott meg.

Az alamori jószág számadásai is helyben hagyattak a kiküldött bizottság jelentése folytán s az elért szép eredményért a főtanács Benkő Mihály jószágigazgatónak elismerését fejezi ki. Hasonló elintézést nyert a Derzsi János-féle pusztaszentmiklósi jószág kezeléséről vezetett és megvizsgált számadás is. A mult évi 5000 frt államsegély elszámolása szintén jóváhagyatott. Az előadott és letárgyalt ügyek menetén örömmel győződött meg a főtanács az E. K. Tanácsnak a vallásközönség gazdasági ügyei körül kifejtett odaadó fáradságos munkálkodásáról, mivel ez szolgál biztosítékúl mindennemü intézményeink fejlődésének és gyarapodásának. A főtanácson hosszasabban tárgyaltatott a gymn. tanárok nyugdíj kérdése, hogy bémenjenek az állami nyugdíjintézetbe vagy ne. A kérdés azonban most nem döntetett el. Tanügyi és más jelentések is megnyugtatásul szolgáltak arra nézve, hogy vallásközönségünk életében az ügymenet minden ágát egy biztos kéz vezeti előre, támogatva a kitartó munkások egész serege által.

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia.

Első Rész.

Családügy és othodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

A Kálvin segélyére Genfbe érkezett Farel már reggel 7 órakor megjelent Servet sötét börtönében. Tüstént vitára is kelt vele, hogy tévelygése sötétéből az igaz tudomány mellé vezesse őt. A hosszas börtönbeli nyomortól, vallatásbeli kinzásoktól elgyengült fogoly szeliden csak arra kérte a buzgolkodó lelkiatyát, mutasson ki bár egyetlen-egy helyet a bibliából, melyben Isten fiának mondatik a Krisztus, mielőtt Máriától az ember Jézus született volna. Mely fogas kikötésre, mikor a leleményes Farel *jobb* bizonyitékokkal próbált volna előállani, Servet egy szóval sem válaszolt az ismert orthodox érvekre, csupán csak annyit jegyzett meg, hogy ő előbbi vélekedése mellett tovább is megmarad. Majd arra intette őt Farel, haljon ugy meg, mint keresztényhez illik: Kálvintól főkép, a kit makacssága által sokszorosan megsértett, haladék nélkül kérjen bocsánatot. Kész szívvel hajlott reá a megtört fogoly: kész volt megalázni spanyol büszkeségét régi barátja és most halálos ellensége előtt. Legott hirül vitték ezt Kálvinnak, kérvén őt Servet börtönébe. A hajthatatlan diktátor elutasitólag válaszolt: a hatóság engedéiye nélkül ugyan hogy érintkezhetnék ő halálra itélt gonosztevőkkel. Elmentek hát a tanácshoz s onnan két senatort nyertek ki, kik a hatalmas főpapot a reménykedve váró áldozathoz elkisérjék (*Bock*: II. 373., 374. *Porter*: 30. *Trechsel*: I. 259. — V. ö. *Rérész*: 194.)

Nem mondhatni, hogy valami nagyon meghatotta volna Isten e kiválasztott emberét az nséglepte odu, mely most siralomházul szolgált s benne a rongyokkal takart félmeztelen alak, kit évekkel ezelőtt Párisban főrangu tanitványok körében látott és a kitől csak genfi elfogatasakor is hat drága gyűrűt és az akkori időkben vállon viselni szokott egész kis vagyonnal felérő diszes aranyláncot vettek el. (*Bock*: II. 356., 357.) A belépő Kálvin megállt az ajtó mellett s hidegen tudakolta, mit akarnak itt tőle. Servet félénk alázattal közeledett feléje. Megfogta a kegyetlen kezeket és bocsánatáért esengett, mindazon méltatlanságok elfeledéseért, a mikkel valaha megbántotta. Ez *őszinte* bocsánatkérésre (*Rérész*: 194.) most, két

órával Servet utolsó útja előtt, mikor már készen várta őt a máglya, mit a hajdani jó barát számára maga állittatott fel: Kálvin kevély és igaztalan szemrehányásokkal felelt. Kieresztė ékesszóló hangját és a meglepett városatyák, Farel, Servet és a bámészkodó törvényszolgák előtt „hosszu oratiót“ (*Bock*: II. 374.) tartott a közte és Servet közt lefolyt dolgokról. Előadta, hogy jó maga soha személyes sértést nem követett el az elitélt ellen: visszaemlékezett arra, hogy már 16 (?) évvel ezelőtt élete veszélyeztetésével is józan elvekre akarta birni Servetet: ő nem tehet arról, hogy a kegyes emberek nem nyujthatnak most kezet nékie, mint egy megtért bűnbánónak. Magánleveleiben is szeliden intette őt, a nélkül, hogy a nyilvános megszégyenitést kereste volna. Szóval a jóakaratnak egyetlen jelét sem mulasztotta el bármikor is irányában. Ilyen és ezekhez hasonló „szabad szemrehányásaival“ egészen elkeseritette (donec liberis meis objurgationibus magis exacerbatus) a bocsánatért esdeklő rabot; végre kitört ez a kegyes orator ellen és „örjöngését inkább, mint haragját ellene kiöntötte.“ (*Def. Orth. Fid.* 7. — *Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 260.)

Kálvin abban hagyta tehát jóvoltának tovább való emlegetését, csak arra utasitotta még befejezésül Servetet, hogy az örök Istenhez forduljon inkább bocsánatért, a kit ábrándozásaival annyira megbántott. Azután egy épületes theologiai értekezésbe kezdett, milyeneket Servet két hónap óta eleget hallott már. Látván tehát, hogy a hallgatásba merült fogoly mitsem figyel a kegyes okoskodásokra, saját szavai szerint dicső Kálvinunk: „nem akart *bölcsebb lenni Mesterénél*“ és az ő Pál apostolának szavait követte: Az eretnek embert egy-két intés után megvesd! — a börtönt és megvetett rabját ott hagyta. (*Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 259., 260. — V. ö. *Révész*: 194., 195.)

Kálvin eltávozása után Servet a mellette maradt Farel följegyzése szerint kegyesen készült a halálra. Könyörgött az istenhez bünei bocsánatáért s könyörgésében az istennek fiát az ő megtartójának és üdvezitőjének nevezte. Végre elérkezvén az utolsó óra, fohászok, sohajok és ájtatos könyörgések között a tanács elé vezették. (*Bock*: II. 374., 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.) Itt felolvasták előtte a halálitéletet, mely szintén Kálvintól eredt: titkárának kéziratában megmaradt az utókorra. (*Porter*: 30.)

— *Villanorai Servet Mihály, Arragoniai királyságból, Spanyolországból.*

— A ki 23—24 (?) évvel ezelőtt könyvet adott ki Hagenauban a szent és oszthatatlan háromság ellen, mely könyvért a német egyházak *számüzéssel* büntették. Nemsokára (?) Vienneben is nyomatott *hasonló* káromlásokkal teljes könyvet, mit a „*Keresztyénység visszaállitásá*“-nak nevezett, hogy a szegény tudatlanokat annyival inkább megcsalhassa. . . Az igaz hitet *magánleveleiben* is megtámadta. Nevezetesen a város egyik prédikátorához irt levelében *vallásunkról* azt mondja, hogy nekünk sem hitünk, sem Istenünk, s egy Isten helyett háromfejü Cerberusunk van. Iszonyu tévelygései mellett városunk fogházában is

mindvégig megmaradt, *sértegetvén* és gyalázván minden igaz keresztényt, *trinitáriusnak*, istentagadónak és *varázslónak* (Simon magus!) nevezvén őket . . . Meg lévén győződve a felől, hogy te Servet már sok idő óta minden intés ellenére abban munkálkodtál, hogy az Isten egyházában szakadást és zavart idézz elő, mely által sok lelkek elveszhettek és végső romlásra juthattak volna. Rettenetes, borzasztó botrányos és ragályos tudomány! Mindezen és *más* (! *igaz okok* alapján, miután Isten nevét segitségül hivtuk, az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében arra itélünk tégedet, hogy egy karóhoz kiköttetve könyveddel együtt elevenen megégettessél, mignem tested hamuvá leszen. Igy ér véget a te életed, hogy *példa légy másoknak*, a kik hasonló bűnt *akarnának* elkövetni. (V. ö. *Révész*: 189—192.)

A kegyetlen itélet hallattára térdre esett Servet és ugy kérte a tanács biráit, módositsák fejvételre az elevenen való megégetést, nehogy az iszonyu kín kétségbeejtse őt és lelkét kárhozatba ragadja. Ha véteni talált valamiben, csak tudatlanságból cselekedte, mert az istenség dicsőitése volt czélja ő neki is mindenkoron. Farel kemény szavakkal kezdte feddeni a boldogtalant: ismerje el, hogy büntetését nagyon is megérdemelte. Száljon hát magába s mutasson illő bűnbánatot, mert csakis igy remélhet magának kegyelmet. A szegény elitélt ismételten erősitette ártatlanságát s kérte istent, ne tudja be vádlóinak, a mi vétket elkövettek ellene. E nyilatkozat eltépte Farel türelmének utolsó szálait. Heves szemrehányásokkal támadt rá a szerencsétlenre s azzal fenyegetődzött, hogy tüstént magára hagyja, ha ily megátalkodottan marad továbbra is kárhozatos tévelygésénél. A megrémült Servet csöndes megadással fogadta ez indulatos kitörést. Szerény és engedelmes hallgatása még a rajongó lelkiatya elfásult szivét is megilleté. Erőt vett tehát könyörtelen vakbuzgóságán s most már az ő kérését is egyesité a fogoly szivreható esengésével; de a tanács tekintélye nem engedte, hogy a már egyszer meghozott itéletet bármi részben is megváltoztassák. (*Bock*: II. 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.)

Reggel 10 óra volt, mikor a tanácsháztól megindult a legszomorubb halotti menet a Genf előtti kies Champel mezejére. „Gyönyörü szép festői vidék ez; de örök időkre borzasztóvá lett azon iszonyu tény által, a mely e napon itt elkövettetett.“ (*Révész*: 196.) A város falaitól nem messze zöldes halom, „Genf Golgothája“ emelkedett. (*Bpesti Szemle*, XVII. 238.) A halom tetején földbe ütött karó, a karó körül máglya, melyet vakbuzgó embertelenség száraz galyakkal elegyitett nyers tölgyfából rakott meg. (*Bock*: II. 376. *Sand*: Bibl. Antitrin. 8. *Wallace*: I. 443. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 31. *Mosheim*, *Gibbon*, *Tollin*, *Gordon* stb., stb. — V. ö. *Révész*: 196.)

A vesztőhely felé a St.-Antoine kapun át fegyveres poroszlók és roppant népsokaság kiséretében közelgő Servet ez utolsó utjában is folyton folyvást imádkozott. Farel és nehányan a közel menők közül meghatott szivvel kisérték őt halk imájában. A gonosztevők módjára lánczravert, koldusnál nyomorubb, rongyokkal is alig takart, félmeztelen emberalak egyszer csak megáll gyászkiserete közt, égre

emeli könnyes szemeit és messze elhallatszó, tiszta, csengő szóval felkiáltott: „Oh, istenem! tarsd meg az én lelkemet! Oh, Jézus, az örök istennek fia! könyörülj én rajtam!“ Mikor a városból kiérve, megáldoztatása iszonyu előkészületeit (*Révész*: 196.), a lombboritott alacsony farakást megpillantotta, egész valójában megrendült, mintha villám sujtott volna le mellette. Majd földre borult nemzetének szokása szerint és erőért könyörgött szive legmélyéből. Ekkor a vakbuzgóságtól elragadt Farel az előtte porban fekvő, megalázott eretnekre mutatott és a kisérő sokasághoz fordulva, kevély diadallal így kiáltott fel:

— Ime! tinnenmagatok látjátok, mily nagy ereje vagyon a Sátánnak, midőn valakit az ő körmeiben tart. Ez az ember fölötte igen tudós és talán azt gondolja magában, hogy helyesen cselekedett. Hanem most már az Ördög hatalmába került, a mi még veletek is megtörténhetik. (*Bock*: II. 375. *Wallace*: I. 442. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 30. 31.)

A mint a földről ismét fölemelkedett, Farel mohón unszolni kezdte, mondjon ő is a népnek valamit: tegyen bűnbánó vallomást megbánt vétkéről és hivja segitségül Jézust, *az Isten örökké való Fiát*. Servet csak sohajtozni tudott és szivszorongató gyötrelmében hangosan fohászkodott: „Oh, istenem! Oh, én istenem!“ Farelnek még mindig az járt eszében, hogy a haláltól rettegő eretnek vissza fogja vonni kárhoztatott vélekedését: e reménny fejében megkérdezte: nincsen-é más mondani valója? „Miről beszélhetnék jobbról, mint istenről“, felelt a fakgatott keserüen. (U. o.)

Farel, ki távolról sem ismerte a lefolyt tanuvallatást, figyelmeztette most az elitéltet, hogy ha felesége és gyermekei vannak s kimulása előtt végrendeletet óhajt tenni: ime, itt áll a közjegyző. Servet, kinek nem volt családja, pénzét pedig az utolsó fillérig elszedték inquisitorai, e szavakra megint csak szótlanul hallgatott. Most Farel arra intette, hivja fel a népet, hogy könyörögjenek érette. Servet teljes készséggel rá állt erre: a körülállókhoz fordult s kérte őket, támogassák őt a rá következő nehéz megpróbáltatásban kegyes fohászaikkal. (U. o.)

E nem remélt fordulatra Farel ismételten fölszólitotta: ismerje el és vallja a Jézust Isten öröktől fogva való Fiának. Servet inkább a hóhér intésének engedelmeskedett és a máglyaként felhalmozott fanyalábok közé lépett. A genfi bakó nyilván Kálvin elveit vallotta, mivel a földbeásott karóhoz erősitő kötelet nem kötötte oly szorosan a nyak körül, hogy a nyakas hitetlent vergődés közben megfojthassa. A kénkővel itatott szalmakoszoru is, mit fejére Jézus töviskoronájaként alkalmaztak, füstjével utóbb csak a pokoli gyötrelmeket növelte. Servet megkérte a hóhért, ne kinozza őt sokáig. Némi irgalomra lágyulva elfordult ez tőle s úgy élesztett tüzet, mivel a szerencsétlent körülfogó farakást egynél több helyen meggyujtotta. A láng gyorsan harapódzott tova a száraz faleveleken. A felllobogó láng láttára az őszi dértől megfakult tölgylombok közt lelánczoltan vonagló meztelen alakból oly borzasztó kiáltás tört ki, mely

az egész körülálló néptömeget megrezzentette. „Misericordias! Misericordias! Irgalom, oh, irgalom!“ rimánkodott az élő emberáldozat a gomolygó füstfelleg mögül szivszaggató hangon. A nép lélegzetét visszafojtva, vagy könnyezve és sohajtozva állt ottan. Mindenki szánta szivében és senki sem akadt, ki őt a hetek óta folyó fanatikus izgatások után is most bárcsak egy árva szóval káromolta volna. Csupán a hitbuzgó Farelről beszélik, hogy még a lángok közt kinlódó szerencsétlenre is rá kiáltozott volna az ő kegyes intéseivel: Higyj Jézus Krisztusban, az Isten örök fiában! — Ily részvétet és szánalmat gerjesztve haldoklott Servet az emésztő láng és fulasztó füst közepette a kín és gyötrelem máglyáján egy félóráig. „*Jézus, az örök isten fia, könyörülj rajtam!*“ kiáltja ekkor utolsó szavait a végső kétségbeesés lélekrázó hangján. A megrémült nők sirni kezdenek. Szánakozó lelkek száraz fű- és rőzsecsomókat dobálnak fel a füstölgő üszökhalomra, hogy az iszonyu halálharczot siettessék. A nap épen délponton állt s a Szent Péter egyház tornyában 12-őt vert az óra, mikor szegény végre kiszenvedett. (Az egykoru Farel, Vaticanus és Hyperphrogenus után *Bock*: II 376—378. *Sand*: 7. 8. *Trechsel:* I. 261. *Wallace*: I 443. *Tollin*: 2. *Porter:* 31. *Hottinger*: Hist. Reformationis 804. stb. — V. ö. *Rérész:* 196. 197.)

Igy halt meg Servet a keresztény hit, evangeliumi szeretet és felvilágosodás 1553-ik, Kálvint uraló esztendejében. A leggyötrelmesebb kinokat szenvedve, de azért igaznak vallott elveit egy pillanatig is meg nem tagadva, elköltözött oda, hová az orthodox kegyesség bizonyára nem fogja követni, hogy Krisztus nevében számon kérje még egyszer tőle meg nem változtatható gondolkozását és becsületes meggyőződését.

Kálvin maga ezalatt a *Szent Péter egyház szomszédjában*, kanonok-uteczai háza ablakából tartotta szemmel a „reformatio nagy panorámáját“ és benne a felszálló baljóslatu füstfelhőt, mely a megerősödött egyház történetében egy egészen uj korszakot jelentett. Némelyek hinni szeretnék, hogy mikor Servetet utolsó útján megpillantotta, oly kárörvendő nevetésre fakadt, hogy arczát öltönye szárnyával volt kénytelen eltakarnia. De ily lelketlen szivtelenség még Kálvinról sem hihető el s az egész kósza hirt merőben az ellene nyilatkozó közvélemény gyülöletének lehet tulajdonitanunk. (*Bock*: II. 377. — V. ö. *Bpesti Szemle*. XVII. 227. 241.)

Mert az iszony kiáltása hangzott fel Európa különböző részein, alighogy elhamvadt a szerencsétlen spanyol tudós máglyája a genfi halmon. (*Bpesti Szemle*. XVII. 239.) Már okt. elején egy névtelen hollandi levélben intette Joris Dávid a bazelieket Servet ügyének felkarolására. A birák közül is nemcsak Perrin, Du Molard, Wandel, Berthelier, ez előkelő genfi nemesek és a hatalmaskodó Kálvin természetes ellenségei, védték, a mint tőlük kitelt, a halálba űzött idegent. Barninak teljesen igaza van, midőn azt állitja, hogy magában Genfben is igen sokan voltak, kik kárhoztatták a türelmetlenséget és Kálvin eljárását. Bullinger, Beza, sőt maga Kálvin is

bevallja ezt (*Porter*: 59.) Az elkeseredés ellene nemsokára annyira növekedett, hogy már-már a város elhagyására gondolt. (*Porter*: 60. — *Henry*: Life of Calvin. II. 244.) De nem akarta addig elhagyni a „szentek várósát“, mielőtt az ő „gonosz“ ellenségei kiirtását tűzzel-vassal meg nem kisértette volna. Úgy látszik, még a per folyamán vonták kérdőre s egyúttal kinpadra D'Argillére Antalt, a mért Servetet nyiltan védeni merészelte Kálvin ellen. Többszöri kinzás után lefejezték, mert ilyen példákkal volt szokás Kálvin idejében a népet a jó ügy mellé hajlitani. Az olasz Gribaldo, Blandrata, Gentilis, tudjuk, mint jártak Genfben a Servethez szitásért. Nem utolsó a Coppa Katalin esete sem. Ez olasz úrhölgyet kihallgatta Kálvin két kémje, a mint szabadon nyilatkozott a kivégzett vértanu felől: „*Egy bizonyos egyén* martyr-halált szenvedett Jézusért, egyedül a Kálvin bosszuja miatt. Rosszul tett a tanács ez ártatlan ember megöletésével. Ő el fogja hagyni Genfet, mert nem tetszik neki, hogy elitélik mindazokat, a kik csak szót is emelnek a láb alól eltett idegen érdekében. Ő csak egyedül a Jézus szavaira tekint s érzi, hogy ha szó nélkül elnézi ezt és meghal Genfben: az ördögnek lesz vértanuja.“ Az *amende honorable* (nyilvános bocsánatkérés) lealázó büntetésére itélték a szókimondó asszonyt „iszonyu“ bűneért. E hathatós büntetésmód kitalálása is Kálvin törvényhozó elméjét dicséri, ki előtt az Institutióban nyiltan kimondott vezérelv lebeghetett: „Miérthogy pedig az nemes indulatu nagy elméknek ezer halálnál is keservesebben esik a gyalázatszenvedés . . .“ (*Instit.* III. kv. 8. r. 8.) Egészen Kálvin intézkedéseinek szellemében történt, hogy az elitélt szegény nő a népet összecsődítő trombitaharsogás között, rendőröktől kisérve, kezében égő gyertyát tartva, csak egy szál ingben és mezitláb járta be Genf utczáit s végre a nagy piaczon térden állva kért bocsánatot az égbeli hatalmasságoktól, a mért Istent és az ő törvényszékét gonosz rágalmakkal megbántotta. Ez orthodox izü actust még azzal is megfüszerezték: ha 24 óra alatt el nem hagyja a várost, fejét veszti az isteni Genfnek Kálvinszabta törvényei szerint. (A genfi tanács jkönyvéből *Audin*: Hist. de Calvin. II. 166. 5-me ed — *Porter*: 71. 72. — V. ö. *Révész*: 31. 233. 234. *Bpesti Szemle*, XVII. 240.)

Ily csufosan lakoltatta meg Kálvin néhány évvel előbb Ameaux Pétert is részeg korában ejtett szidalmaiért és néhány évvel utóbb Gentilist hitbeli eltérésekért. Azonban sem Szásznál, sem buzgó Révészünknél nem találjuk följegyezve a hasonlithatatlan Kálvinjog legérdekesebb hajtását, mit a nemtheologus Szűcs elég vigyázatlanul az olvasók elébe tár, hogy t. i. a hóhér tiszte volt az „*amende honorable*“ kétségbeesett áldozatát nyelvére vetett vasfogóval utczáról-utczára hurczolni a „szentek városában“, s hogy netalán a város érdemes tisztviselőjének könnyü dolga ne akadjon, nehéz köveket akgattak a szerencsétlen vezeklő nyakába, mi az egybefutott bámész néppel a meghurczolt gonosztevő agyonveretésre méltó voltát tudassa. Ily nemes izlésre vallanak Genf Mózesének „evangeliumi szellemü“ törvényei. „E valóban iszonyu és gyalázatos büntetés“, mondja Révészünk (*Kálv.*

élete: 132.), mely Isten megtévedt (?) képmásait a veszett kutyáig lealacsonyitotta, kezet fogva az erkölcsépitő szégyenkővel, a bűntörlő ekklézsiakövetéssel s a boszorkányok és belső emberek számára gyujtatott máglyákkal, irtotta ki alföldünkön a hitetlenséget s téritette „józan" utra a kálvinizmustól elhajlani kész lakosságot a Mélius arany időkben. (*Szűcs*: Debreczen tört. II. 528. 529. V. ö. 578—581. — *Unitár. Magyarországon:* 58. 90.)

Az olasz menekülők, kik közt a XVI. sz.-ban a renaissance felvilágosodás csodálatos gyorsasággal terjesztette el a szabad eszméket, kerülték Servet halála után Genf környékét és inkább a többi svájczi városban széledtek el. El-kivándorolgattak Lengyel- és Magyarországba is, hol csakhamar hullámzani kezdett ama nagyfontosságu hitmozgalom, mely a Genfben gyökeret verő Augustinusi orthodoxia ellenében a vele hajdan szemben állt ős monarchianismus felújitására, a Kálvint és Luthert tulszárnyaló ujabb szabadelvü reformatiónak, a mai unitárizmusnak megalapitására törekedett.[1] Ha valakit közülök balsorsa az evangelium oroszlánjának barlangjába vetett, honnan oly kevés nyom látszott kifelé, a kevésbbé meghunyászkodott polgárok keserü sarcasmussal kérdezték: talán bizony az uj pápa lábainak megcsókolására jött, a ki az ő városukban ütötte fel trónusát. (*Beza*: De haereticis. Ed. 1554. 5. — *Porter:* 60.)

Bázelben, Bernben, Lyonban, hová Kálvin keze el nem ért, sokkal szabadabban nyilatkozott a felháborodott közvélemény. Mint Kálvin és a genfi lelkészek panaszaiból értesülünk, a legélesebb kifakadások közt tárgyalták a genfi eseményeket mind magán, mind nyilvános helyeken. Bernben Bolsec Jeromos különösen a vásárra begyült genfiek előtt szerette lecsepülni az ő Kalvinjokat, gazembernek és eretneknek nevezgetvén őt (Calvinum esse hominem nequam et haereticum), a kinek igazságtalan zsarnoksága nyomta el a jó ügyet és vitte Servetet halálra. Zebaedeus nyoni lelkész messze vidéket betöltött azzal, hogy Kálvin és papjai rosszabbak a pápistáknál. Egy izben Lukács ismeretes helyét, hol az ördögök kérik Jézust, bocsássa őket a disznócsordába, nem habozott a genfi kartársakra alkalmazni. ... Még nőket is láthatunk, kik merészen hangot adtak a felzúdult méltatlankodásnak. Gúnydalokat költöttek az új pápára s ismert és ismeretlen szerzők elegiákban és elterjedt népénekekben énekelték meg a genfi máglya elhiredt áldozatát. (*Trechsel*: I. 195 — 202. 263. 321. stb. lapokon hosszasan sorolja fel az ide tartozó adatokat.)

Bázelben, hol hű kegyelet őrizte Erazmus szellemét, Cellarius, Coelio Curio, Castellio, az akadémia tudós tanárai, mondtak kárhoztató itéletet a Genfben történtek fölött. Kálvin neve oly rosz hangzású lett Bázelben, mint akár a kath. Párisban. A *kálvinista* név a

[1] „Servet kivégzése leirhatlan mértékben ébresztette fel a Sátán őrültségét, oly lángot gerjesztvén, mely elboritotta Lengyel-, Erdély- és Magyarországot. Oh, vajha ne terjedne tovább!" *Beza:* Calvini Vita. A. 1553.—*Porter*: 59.

megvetés és gyalázat kifejezésének tartatott.[1] Kálvin már 1553. decz.-ben pokolra kárhoztatja a bazeli tanárokat egyik bizalmas levelében. Egy év múlva dr. Grattarolus panaszolja ugyancsak Bullingernek: már barátja is alig van, a miért ő nem Servetanus, Coelianus, Castilioneus, vagy Lutheranus, avagy képmutató és hizelgő. Sőt „ha Kálvinnak hihetünk" (*Bpesti Szemle*, XVII. 226.), alig lobogott fel a Servet máglyája, még a tudatlanok közt is akadt sok olyan, ki magát Servet tanitványának vallotta „csupán ujságkedvelésből." (*Trechsel*: I. 263. 264. V. ö. *Wallace*: I. 396. II. 26. stb. *Bock*: II. 229. 310. 371.)

Igy történt azután, hogy nemcsak a máglya által megdicsőült eretnekség elnyomására, hanem a megtámadt jóhirnév védelmére is valami orvosló eszközről kellett a jó Kálvinnak gondoskodnia. Tekintélye még tiszttársai előtt is veszélyben forgott, mert a szövetséges városokban éles szemrehányások érték a lelkészeket, mint a kik czinkostársai voltak Kálvinnak Servet elitéltetésében. (*Trechsel*: I. 264. V. ö. *Bock*: II. 370.) Ezek közül a méltán szorongatott Bullinger 1553. decz. 13-án felszólalt: „*Láss utána, Kálvinom, hogy minden jók számára szorgalmatosan és kegyesen lefesd Servetet az ő régsorsárai úgy, hogy mindenki megborzadjon a bestiától.*" (*Trechsel*: I. 264. *Porter*: 69.) Kálvin már decz. 31-én visszaír, hogy Servet ellen a frankfurti vásárra könyvbe foglalta *mindazt, a mit Bullinger tárgyalni óhajtott.* (*Trechsel*: I. 264.)

Francziául kelt előbb e nevezetes mű, mit csakhamar maga Kálvin latinra is leforditott. (*Porter*: 51. 68.) E nagy port felverő könyvben lép ki merészen a világ elé az a Kálvin, ki Genfet vérrel és vassal reformálta s ki ott a lelkeken másfél évtized óta csaknem korlát nélkül uralkodott. Bármennyi kegyetlenséget követett is el eddig, mikor irt, eltekintve a természetté vált trivialis kifejezésektől, mindig meg tudta őrizni a keresztényi kegyesség evangeliumi álarczát. Most már a viszonyok kényszeritő hatalma alatt átcsapva az ó-testamentum egyptomi sötétségü regióiba, nyiltan szakitott minden további mérsékelt iránynyal. Jól érezte magában, hogy a ki *a*-t mondott, annak *b*-t is kelletik mondania: vagy mint a mélyelméjü népbölcseség kifejezi: az ördög az odanyujtott kisujj után az egész kezet követelte. És „rendületlen következetességü" Kálvinunk nem is késett a végkövetkeztetések levonásával. Megirta e *vásári* müvet, melynél siralmasabbat, gyász következményekben kihatóbbat nem mutat fel a protestáns egyházirodalom.

Hogy Bullinger egyoldalu kivánsága szerint *mindenki visszaborzadjon az oktalan vadállattól*, szabadon hord össze könyvében mindent, a mi csak szemének, szivének megtetszett. Csodálatra méltó vakmerőséggel kinyilatkoztatja, hogy mindazok eretnekek, a kik az általa hirdetett és vallott hitigazságokat elég vakmerők visszauta-

[1] Hogy a mit Szilágyi F. „teljes joggal" egyháza büszkeségének tart, a *kálvinista* elnevezés, mint megvető gúnynév ragadt a reformátusokra, arra nézve lásd a *Prot. Tud. Szemle* 1870. évfolyamának adatait. (49. 66. l. stb.) V. ö. *Sárospataki Füzetek*. V. kt. 58. 125. — *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1862. 1477. stb.

sitani. Halálra méltók az ilyenek mind a természet és mind Mózes isteni törvényei szerint; sőt maga Jézus is az evangeliumban ugyanezt tanitotta. Vérpadra velök kivétel nélkül és kegyelem nélkül, ha vissza nem vonják kárhozatos tévelygésöket. Ki tagadja ez üdvös elv igazságát, az is eretnek s halál reá, ha makacsul megmarad gonosz vélekedésében. Servetus maga is eretnek volt, istenkáromló és makacs eretnek; a ki ellentállt az orthodox egyház hitigazságainak ugy, hogy még maga Kálvin is tiszttársaival együtt mind hiában fejtegette előtte jónak vélt iszonyu tévelygéseit. Ebből önkényt következik, hogy törvényesen, igazságosan és az Isten akaratja szerint itélték el és végezték ki. Bűn lett volna a legkevésbbé is kimélni őt. (V. ö. *Porter:* 51.)

Ez magva a XVI. sz.-beli protestáns theologia leghirhedtebb termékének, melyben a „legnagyobb reformátor" a Szent Ágoston konyháján főzött elővégzet tanát végre valahára méltó vendégségben a hivek elé tálalhatta. Valóban az urvacsora észszerü magyarázatán kezdett kálvinizmus tökéletes befejezést nyerhetett a Kálvint Krisztus apostolának el nem ismerő eretnekek gyász tórával. . . .

(Hetedik közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

Látogatás angolországi hitrokoninknál.

Az E. K. Tanács által kineveztetvén, hogy folyó évi october hó 18 és 19-ik napjaira Oxfordba menjek a „Manchester College“ megnyitási ünnepére, hazulról október 3-án indultam el, s miután Kolozsváron october 6-án a szükséges utasitásokkal elláttattam, Budapestre mentem.

Budapestről october 10-én mentem tovább Fangh Erzsi kisasszonynyal, a ki a londoni „Channing House“ iskolába volt menendő, Bécs, Mainz, Köln, Ostende és Dover irányába. October 15-én este 8 óra után értem Londonba; 16-án reggel a nevezett kisasszonyt bevezettem az irt iskolába, a hol örömmel jelenthetem, a legnagyobb szivességgel fogadtak. A tanitónők között több régi jó ismerősömmel találkozván, igyekeztek ezek minket az intézet helyisége és berendezésével megismertetni. Innen a brit és külföldi unitárius társulat titkárához siettem, a ki örömét fejezte ki a felett, hogy az intézet megnyitásán jelen lehetek, majd nagy érdeklődéssel kérdezősködött egyházunkról. Kijelentette, hogy ők mennyire érdeklődnek budapesti egyházközségünk iránt, kimutatták közelebbről is, a mikor a 100 font évi segélyt újra megszavazták s jelenben is készek minden erkölcsi támogatásra.

16-án délután értesitettem Dowson titkár és Carpenter tanár urakat Oxfordon a Londonba történt megérkezésemről s tudattam, hogy biztosan jelen fogok lenni a College megnyitási ünnepén. Ugyan e nap délutánján 4—7 óra között a titkár és egy volt tanulótársam meghivása folytán egy „papi értekezleten“ vettem részt. A londoni unitárius papok dr. Brooke Herford kezdeményezésére, társulattá alakultak itt arra nézve, hogy minden hóban összegyűlvén, megbeszéljék a végzett munkát s egyöntetüség tekintetéből tanácskozzanak a további teendők felől. Itt szerencsém volt a londoni unitárius papság egy részét viszont láthatni, mig a más részét megismerni.

October 17-ikét látogatásokra használtam fel; 18-án délelőtt megérkeztem Oxfordba. Itt Fletcher nevü anglikán papnak voltam a vendége, mit ismerve az Angliában levő felekezetek zárkozottságát, csak akkor tudtam magamnak megmagyarázni, a mikor rájöttem, hogy e pap leánya pár évvel ezelőtt hosszabb ideig tartó látogatást tett Magyarországon s kedves emlékekkel távozván, szivesen látott most egy magyar vendéget házuknál.

Oxfordba történt megérkezésem után azonnal értesitést és utasítást nyertem minden további teendőkre nézve. Első dolgom volt,

hogy mielőtt az ünnepély kezdetét venné, a College elnökét, egyik igazgatóját és titkárait meglátogassam. Ekkor jelentettem a titkároknak, hogy a Manchester New College volt magyar tanulóitól ez intézet építési költségei fedezésére 8 font 10 shillinget (107 frt 78 krt) hoztam. Örömmel és köszönettel vették.

October 18-án délután 3 órára az előzetes értesités és elrendezés folytán mindnyájan az oxfordi „Music Room"-ba gyültünk össze, hogy diszmenetben vonuljunk innen a „Manchester College" megnyitására. Itt beosztattak, hogy ki kivel és minő sorrendben megy? Az amerikai és a magyar küldöttek együtt mentek. Csakis jegy felmutatása mellett lehetett bemenni minden helyre: számomra ily jegyekről már jó előre gondoskodva volt, ki volt jelölve egyuttal a hely is, melyet mindannyiszor elfoglalnom kellett. A College kapuja, ugy könyvtárának ajtaja is több ceremonia közt megnyilt. Pár rövid beszéd volt mindaz, a mit az elnök és az igazgató a közönséghez intéztek: Dowson titkár pedig a különböző üdvözlő iratokat olvasta fel, köztük a miénket is a Méltóságos és Főtisztelendő püspök ur által küldve. A könyvtárból a College szép és tágas imahaza felszentelésére indultunk, hol a különböző küldöttségek az emelvényen foglaltunk helyet. Az istentiszteleten az intézet tanárai és Dowson titkár szerepeltek. E templomozás végeztével felkértek, hogy a következő nap az urvacsorai jegyek kiosztásában segedkezzem. Örömmel vállaltam el e megbizatást s csak most sajnáltam életemben először, hogy palástomat nem vittem volt magammal.

October 19-én délelőtt az urvacsora kiosztásában segédkeztem; s a mire én sulyt nem is fektettem, templomozás után tudtam meg, a mikor ezt szóval is kifejezték, hogy angol hitrokonainknak menynyire jól esett, „hogy az első történeti nevezetességü istentiszteleten egy volt magyar tanuló is papi ténykedése által részt vett." Az urvacsora kiosztásánál összesen *hatan* szerepelhetünk s megvallom őszintén, hogy ha már egyebert nem is, legalább a hivatás közös érzetáért, öröm fogta el lelkemet.

E templomozás után nem sok idővel ez intézetben a tanév ünnepélyes megnyitása történt dr. Drummond az intézet igazgatója által.

Az intézet és kényelemmel berendezett termeinek a megtekintése közbe-közbe megtörtént. Délután 2 órakor mintegy 250 személy az elnök vendegei voltunk villás-reggelire. Itt minden az előre elrendezett és megállapitott terv szerint történt.

E napon délután 5—6 óra között kölcsönös megállapodás szerint a College titkárai fogadtak, mely alkalommal élénken tudakozódtak a volt magyar tanulók-, állásuk- és munkálkodásukról. Majd az intézetünkről táplált véleményünket tudakolták, kérdezve: ha vajjon hasznosnak találjuk e mi saját magunkra nézve ott tanulni? Nagy elismeréssel szólottam e felől, mi ujra örömet szerzett nekik.

19-én este 8 órakor az estély (converzatione) vette kezdetét, mely ugy látszik csaknem kizárólag a küldöttségek elfogadására volt

rendezve. A különböző, összesen hat küldöttség elfogadása előbb családiasan, az elnök, igazgató, titkár és nejeik által történt, majd pedig az egész közönség jelenlétében az elnök által a könyvtár tágas helyiségében. Első, mely fogadtatott, az amerikai küldött Everett tanár volt, a második a magyar küldött s ugy következtek a többiek. Mivel arra a küldöttségek számát tekintve is fel voltunk kérve, röviden beszéltünk mindnyájan. Én, magyar fordításban adva, ezeket mondottam:

Elnök ur, hölgyeim és uraim!

Ezelőtt néhány évvel, épen mint a többi magyar tanuló, hálás érzelmekkel hagytam el én is a Londonban levő Manchester New College-ot. Akkor még gondolni se mertem, hogy az idő el fog jőni, a mikor élő szóval fejezhetem ki elismerésemet és köszönetemet önöknek, hogy alkalmat nyujtottak a többi magyar tanuló közt nekem ismerni az önök valláses és társadalmi életét és tanulni Angliában. Hálás szivvel hagytam volt el önöket s bár teltek az évek, nem törölték el ez érzést kebelemből. Üdvözölni s mintegy Isten áldását kérni önökre és munkáikra tértem most vissza körükbe. Engedjék meg azért, hogy szivem említett érzelmével üdvözöljem mindnyájokat e pillanatban.

Boldognak érzem magam, hogy itt lehetek, s még boldogabbá tesz az, hogy meg vagyok bizva a legjobb kivánatait, a legszivesebb üdvözletét adni át ez alkalommal nemcsak a volt magyar tanulóknak, hanem a magyarországi összes unitáriusoknak.

Egy égi kötelék volt az, mely minket összekötött. A kéz, mely átnyult a tengeren, szeretem hinni, Isten által lett megmozdítva. A szivekben, melyek egymáshoz közeledtek, maga Isten lakott, mint a tiszta szeretet.

Czélunk közös: önök itt Angliában s mi Magyarországon küzdünk az emberi nem jólétéért, az igazság terjesztése és a sötétségnek az emberi lélek és értelemről való eloszlatásáért.

Ütközet előtt állunk mindnyájan, melyre készülnünk kell. Ez intézet azért emeltetett, hogy mindenkit, a ki ebbe belép, alkalmassá tegyen a küzdelemre. Szent kell hát hogy legyen e hely!

És úgy van: e hely szent! Itt tanítottak minket, hogy hogyan és kit szeressünk: itt tanítottak, hogy miképp szeressük a tudományt és igazságot: innen vittük magunkkal azt a lelkesedést, mely türelemmel kutatja az isteni világosságot. Legyen hát szent hely ez intézet mindnyájunk előtt: legyen ez egy emlékjel, mely a mint az idő tovább-tovább halad, inkább és inkább lelkesít.

De így szólék: „ez intézet", s eszembe jut, hogy a legtöbben azt mondhatják közülünk: ez nem az az intézet, mint a melyben mi tanultunk s melyhez ragaszkodnunk kellene!? S én mégis azt mondom, hogy ez ugyanaz az intézet, mert én e helyen épen azt a lelket, szellemet és szeretetet látom mozogni, mint a mely mozgott egykor Londonban.

S úgy gondolom, hogy nem az anyagi épület, a mely elveszhet,

az, a melyhez nekünk ragaszkodnunk kell, hanem a szellem, a lélek és szeretet. Ez intézet e szép tulajdonaihoz legyünk hát mi hívek mindnyájan.

Engedjék meg, hogy üdvözöljem még egyszer önöket s ez új intézetet a volt magyar tanulók nevében, de üdvözöljem különösen az összes magyar unítáriusok nevében. A magyar unítáriusok ama legőszintébb óhaját — imáját hoztam el: hogy mind önök, mind pedig ez intézetük haladjanak időről-időre inkább és inkább boldogulva.

Saját részemről csak keveset mondok: én imádkozom a mindenhatóhoz, hogy küldje áldását ez intézetre és tegye sikeressé munkálkodását.

A magyar küldött után még négy küldöttség fogadtatott. Mindenik beszédére Carpenter tanár, a ki nekünk nagyon jó barátunk, válaszolt. Fülembe csengenek még most is szép és lelkes szavai! Beszédében vonatkozást tett a magyar unítárius egyházak régiségére, küzdelmeire s örömét fejezte ki azon, hogy az intézet megnyitásán ez is képviselve van. A távol kelet a messze nyugattal ölelkezhetik: ez csak a szeretet jele. Majd személyemre tért át, hogy mi régi ismerősek vagyunk s hiszi, hogy az az intézet szelleme, a mely engem a távol keletről oda vitt: örül az intézetükhöz való ragaszkodásunknak, mert ez is erőt, lelkesedést ad nekik is munkálkodásukban.

Az estélynek vége lett s vége ezzel a megnyitási ünnepnek is. Még egy napot — 20-ikát — töltöttem Oxfordban. Ezt a College épülete megtekintésére, Oxford megismerésére s az elnök, titkárok és az intézeti tanároknál tett búcsulátogatásaimra használtam fel. Ez alkalommal Carpenter tanár azt igérte, hogy nemsokára el fog jőni ő is meglátogatni minket Magyarországon: a jövő nyáron — mondá — elmegy Amerikába s aztán hozzánk jő.

Szükségtelen talán jeleznem is, hogy mindenütt a legnagyobb szivességgel találkoztam.

October 21-én hagytam el Oxfordot és tértem vissza Londonba, elmélkedve a két város közti roppant különbségről. Az egyetemi, ez világváros; az csendes, ez zajos; ott szerezhetni tudományt, itt tapasztalatot; ott szép a tanulás, itt a társadalmi élet: Oxfordban minden tanár mintegy ösztönt ad az ifjúnak, Londonban minden pap mintegy lelket ad az embernek.

21-ike után Londonban egy unítárius pap, volt tanuló-társam Jellie Vilmos barátom szívességét vettem igénybe. A brit és külföldi unítárius társulat titkárával több alkalommal volt szerencsém találkozni s vele egyházi ügyekről beszélgetni. Találkoztam itt egyszersmind több nevezetes unítárius emberrel, a kik mindannyian behatóan és érdekkel tudakozódtak állapotaink felől.

22-én S. S. Taylor vendége voltam, a ki nekünk szintén jó barátunk és csak a mult évben hagyta el a britt és külföldi unítárius társulat pénztárnoki hivatalát, de jelenben is több egyházi bizottságnak a tagja. Ott újra egyházunk szervezetéről, vallásközönségünk földmivelő népe életéről és munkálkodásáról, papjaink s ezek fizeté-

séről kellett felvilágosítást adnom. Ez ember hozta először szóba azt, a mit másnap a titkár ismételt, t. i. hogy embereink miért nem áldoznak többet az egyházak érdekében: miért nem emelik évi fizetésüket az egyház k fentartására, mint ők Angliában? például önmagát hozta fel, mint a ki csaknem egyedül tud összegyűjteni, beszerezni mindent egy kisebb unitárius egyházközség fentartására; és ezenkívül — mondá — egy-egy új alapot kellene aláírás útján létrehoznunk minden évben. Felvilágosításul elmondottam, hogy a mint azt Paget János irataiból is tudhatja, mi sok küzdelmen mentünk keresztül, csaknem minden erőnket és áldozatunknak nagy részét iskoláink fentartása vette igénybe még a legközelebb mult időben is; de talán pár év mulva már oda juthatunk, hogy iskoláink nem fognak nagyobb mérvü áldozatot követelni s akkor többet áldozhatnak embereink egyházközségeink é dekében is. Megjegyeztem, hogy mindazok mellett is visszaesés semmiben sincsen, sőt előhaladás van napról-napra, mert híveink az ők viszonyaikhoz képest áldozatukat meghozzák kisebb-nagyobb mértékben itt is és ott is. Ugyan e szavakat ismételtem 23-án este Bowie titkárnak is.

October 23-án egy vasárnapi iskola 50 éves fennállásának ünnepén (jubileum) voltam jelen, a hol újolag több nevezetes emberrel volt szerencsém beszélgetni. Itt meggyőződtem angol hitrokonainknak az ott tanuló magyar nőink iránt való figyelméről is, a mennyiben, hogy Fangh Erzsi kisasszony annál hamarább és könnyebben megismerkedhessék az angol élettel, nyelvvel és viszonyokkal, a Sharpe kisasszonyok elhozták ez ünnepélyre, a hol többekkel megismertették, a kik mindannyian nagy figyelemmel és előzékenységgel voltak iránta.

October 24-én Tagart kisasszonynak voltam a vendége, a kinél Hill kisasszony is, a kik a budapesti templomunk felszentelésén együtt voltak jelen, jelen volt. Kedves dolog volt vissza-emlékezésüket hallgatni. Tagart kisasszony a „postal mission“ elnöke, Hill kisasszony pedig ennek titkára levén, örömmel kell feljegyeznem, hogy a legszivesebben ismertettek meg mind általánosságban, mind pedig részleteiben ez egylet célja és hivatásával, munkálkodásával és az eddig elért eredménynyel is. Sajnálatomra, abbeli óhajuknak, hogy néhány napig még körükben maradjak, nem tehettem eleget, mert Londont ugyanazon nap estéjén elhagytam. De mielőtt ezt tettem volna, házigazdám és jó barátom Jellie Vilmos lelkész úr megigérte, hogy ha csak lehet, pár év alatt a látogatást viszonozni fogja hazánkban.

October 24-én este elhagytam Londont. Utamat hazafelé Newhaven, Dieppe, Páris, Turin, Bécs és Budapesten át vettem.

Turinban October 26. és 27-ik napjain látogatást tettem hazánk nagy fia, Kossuth Lajosnál és Rutkayné ő nagyságánál, s mivel egyebek között ez alkalommal vallásunkról is szó volt, erről röviden beszéltünk.

— 26-án délután 4 órakor Rutkayné ő nagysága fogadott s beszélgetés közben egyszer névjegyemre tekintve, így szólott:

„Ön tehát unitárius lelkész!?“

„Bátyám nem egyszer mondá, hogy egyedül az önök vallása az, a melynek jövője van, mely nemcsak a szivet, hanem az értelmet is kielégiti.“

— Kossuth 27-én délután 2 órakor fogadott; „az önök vallása — szóla — leginkább megfelel az észnek s ezenkivül különösen Amerikában nagyon ügyes embereik vannak.“

Ennyi, a mi beszélgetésünkből vallásunkra vonatkozott. Én azokról a nehézségekről szóltam, melyekkel vallásunknak főleg Magyarországon kell küzdeni.

Utamat tovább folytatva, november 4-én értem Kolozsvárra, a hol a 6-án tartott E. K. Tanács ülésen már szóval röviden jelentést tettem, hogy angol testvéreinknél mindenütt szives fogadtatásra találtam s hogy örömüket fejezték ki azon, hogy intézetük megnyitásán egy volt magyar tanuló is jelen lehetett.

Csifó Salamon,
árkosi unitárius lelkész.

Az amerikai legelső unitárius ekklésia 75-ik évfordulójának ünnepélye.

Folyó évi october 29-én egy lélekemelő ünnepély folyt le az „első független Krisztus egyházban". Baltimorban (First Independent Christ's Church). A hivek buzgóságából kiújitották, szép toronynyal ékesitették fel, s *Pratt Enoch*, ki egy pár évvel ezelőtt egy nyilvános könyvtárt állitott fel a város számára, egy gyönyörü szép orgonát készittetett a maga költségén. A templomot ujra fölszentelték nagyszámu hallgatóság előtt. A templom nagy szerepet játszott az amerikai unitárismus történelmében. Az amerikai unitárismusnak ez a *bölcsője*. Az 1818-iki év oct. 29-én, a nagy *Channing* szentelte volt fel e templomot, s beszédje, melyet ez alkalommal tartott, egész forradalmat idézett elő a szabadelvü theologia mezején; s ekkor indult meg az unitárius mozgalom, mely csakhamar elárasztotta Uj-Angliát, s Boston és Cambridge lett a központ.

Az egyházi gondnokok elnöke, *Lilly* Allonzo, előadva a templom ujra épitésének történelmét, dr. *Weld* lelkészhez fordult, s igy szólott: „a Tisztelendő ur lelkesitő szózata és erélyes támogatása nélkül nem értük volna el a czélunkat; most pedig felkérem, sziveskedjék e templomot ujra felszentelni a „*Mindenható Isten tiszteletére.*"

Dr. *Weld* lelkész találó szavakkal üdvözölte az ekklésia tagjait, s a más vallásfelekezetek képviselőit. Az épittető bizottság tagjaihoz igy szólott: „Önök bebizonyitották buzgóságukkal, hogy a 19-ik században is lehet az *Istennek imaházat* épiteni, ha vallásos érzelem honol a szivekben."

„Baltimori polgárok, s különböző vallásfelekezetek képviselői! Ezelőtt 75 évvel atyáink egy kérést adtak volt be *Mary-land* (állam) törvényhatóságához, melyben szabadalmat kértek a szabadelvü keresztény vallás igéinek a hirdetésére. Megadatott. S e helyen felépült a régi templom. Minő változás! Akkor az Egyesült Államok lakossága csak 10 millió volt. Baltimor egy jelentéktelen tengerparti város. *Monroe* Jakab, akkori elnök, csak 21 államnak volt az elnöke. Dr. *Freeman* Jakab, ki akkor a *bostoni Kings'chapel*-ben volt Rector, vetette meg az alapját ez egyháznak, megtagadván bizonyos tévedéseket a „Közönséges imakönyvben" (Common Prayerbook), s igy ez ekklésia lett a *legelső unitárius egyház* Amerikában. 1818. oct. 29-ke s 1893. oct. 29-ke közötti idő alatt minő nagy változás ment végbe az emberiség vallási nézeteiben s gondolkozásmódjában! . . . Ezelőtt

75 évvel unitáriusnak lenni, ahoz nagy lelki és személyes bátorság kellett. Ez az uj világ a szigoru Calvinismus sötét fellege és láncza alatt állott. A kegyelem és szeretet Istene: a harag és rettegés Istene volt. És ma, minő változás! A Jézus evangeliuma a maga eredeti tisztaságában hirdettetik legtöbb egyházban! Atyáink érezték egy jobb kor eljövetelét. Ezért küzdöttek. Legyen áldott emlékezetök. Legyen e templom ujból felszentelve az *„egy igaz Isten tiszteletére: a Jézus eredeti evangeliumának a hirdetésére, s a humánismus terjesztésére“*!

Ezután dr. *Weld* dr. *De Normandie* lelkészt (Bostonból) ajánlotta bé, ki az egyházi beszédet tartotta. Különös játéka a sorsnak, hogy 1632 ben épen egy dr. Normandienak a templomában. *Weld Tamás* lelkész, a jelenleginek egyik őse, ki egyike volt a legtürelmetlenebb puritánoknak, prédikált. Dr. De Normandie az alapige nyomán: *Halljad, oh, Izrael, a mi Urunk, Istenünk, egy Isten“*, egy hatalmas beszédet tartott. Visszapillantást tett az unitárismus multjára, elkezdve *Magyarországon*, egészen 1816-ig, az amerikai mozgalomig, a mikor october 12-én tartatott az első meeting (gyülés) Baltimorban. Dr. *Sparks* Jared volt az első unitárius lelkész Baltimorban. Dr. De Normandie hivatkozott az unitáriusok tevékenységére, s a hirneves lelkészekre, mint: *Channing, Dewey, Emerson, Hedge, Priestley, Bellows, Gannett, Parker, Furness, Ware, Peabody, Dewey, King, Putnam, Clarke.* Hivatkozott a jeles unitárius költőkés irókra, mint: *Longfellow, Lowell, Hollmes, Bryant, Hawthorne, Bancroft, Motley, Prescott, Hildreth, Sparks, Hale, Parkman, Thoreau, Childs, Alden, Lukretia Mott, George Ticknor Curtis, Margaret Fuller* és *Helen Hunt Jackson.*

Hivatkozott az unitárius philantropokra és államférfiakra, mint: John *Adams*, John Quincy *Adams*, *Jefferson*, *Franklin*, Edward *Everett*, Fischer *Ames*, Judge *Storey*, Daniel *Webster*, *Sumner*, *Calhoun*, Peter *Cooper*, Horace *Man*, *Samuel* S., *Howe*, *Agassiz*, *Pierpont*, Benjamin *Pierce*, *Tuckerman*, Dorothy *Dix*, Eliza *Abbott*.

Dr. De Normandie tényekkel bizonyitotta be az unitáriusok befolyását Amerika mivelődésére és fejlődésére 1818 óta 1893-ig. Az estéli isteni tisztelet alkalmával *Grindall Reynolds*, az amerikai unitárius társulat titkára prédikált szintén nagy hatással.

A *„Baltimore American“* czimü lap oct. 30-iki számát, a mely után e sorok közölve vannak, dr. *Weld* lelkész küldötte el, a többek közt ezeket irvan: „Mi mindnyájan élénken emlékezünk amaz érdekes napra, a mikor Ön 1882-ben december 24-én a mi történelmi nevezetességü templomunkban, mint a legrégibb unitárius egyház tagja, az unitarismus multjáról és jelenéről mindnyájunkra mély benyomást gyakorlo beszédet tartott. Azt hiszem, Önt érdekelni fogja, hogy ódonszerü templomunk ujra épült, s hogy ezt ujra felszentelhettük az „Egy Isten tiszteletére“. Csak azt sajnáltuk, miért nem lehetett közöttünk a magasztos ünnepélyen!“ . . .

KOVÁCS JÁNOS.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Egyetértés. Egyezség.

Vajha mind egy akaraton és pedig jó akaraton volnánk! minő pusztulása lenne a porkolábokmak és bitófáknak! *Shakespere.*

Az önkénytől függő kikötés semmivé teszi az alkut. *Czuczor.*

Vannak uralkodó családok, világi szokás szerint, kiket egyezségre hozni lehetetlennek tarthatánk: s ime kiegyeztek! Hogy volt ez lehetséges? holott a vallás is velek felsült, eredménytelenül megszégyenült. No de itt érdek szerepelt, a mi könnyen megteremtette az eredményt. *La Bruyère.*

Egyház. Egyházi rend.

A fölség határozottan tiltsa meg, hogy bármely egyházi rend is idegen főnöktől ne függjön: mert ez annyi, mint fölségsértés bűnténye. *Voltaire.*

Az egyházi testületek javai és szerzeményei a világi hatóság felügyelete alá kell hogy tartozzanak, hogy azok értéke és használata ismerhető legyen. Ha ezen gazdagság forgalomból kivett tömege igen erős lenne, ha jövedelmök helyes szükségeiket jóval fölülmulná, ha gyüjteményök a többi polgárokat elszegényitené: mindekkor kötelessége volna a világi hatóságnak, mint közös honatyának, ezen gazdagságokat kevesbiteni, megosztani, forgalomba hozni, — a mi az államéletet teszi — sőt másnemü használatokra forditani a társadalom javára. *Voltaire.*

Az egyház a tudákkórosak menhelye: de a királyok annak támaszai: és majd a ministeri padok az egyháznagyok padjaivá lesznek. *Beranger.*

Nem vagyok elfogult az egyház kiváltságaival szemben, sőt akarnám, hogy hatáskörük egyszer szabályoztassék. *Montesquieu.*

Egyszerüség.

Az egyszerüség kedves, tudomány és mesterség nélkül. *Boileau.*

A paloták fénye meghat, de ott az unalom szokott nyögni. Lehet asztalkendő nélkül enni és szalmán aludni. *Beranger.*

Éhség.

Az éhség és szomj eloltására az ember oly tényekhez nyul, melyeken az emberiség elirtózik: akarata ellen áruló, gyilkos, vad marczangoló lesz. *Schiller.*

Midőn az éhség mérges fogaival lassanként rágódik az életen, és kék ajkaival csöppenként szívja a vért az erekből, midőn a lelket csak úgy csalogatja keskeny csontházából: az oly halál rettenetes. *Kisfaludi Károly.*

Ékszer.

Az ékszerek gazdagsága mutathat dús embert és a külcsin választékos ízletet; de az ép és erős embernek más jelvényei vannak. A közemberek és munkások öltönyei alatt, nem pedig az udvaronczok aranyozott meze alatt kell az erős és élénk testet keresni. *Rousseau.*

Felékíteni a személyt és nem fel cserélni: im, ez az ékszerész és piperész mestersége! *Sand György.*

Élcz.

Élcz uraság egykor karjára vevén udvariatlanság asszonyságot, megsétálták magukat, s azon útjokban keletkezett a gúnyélczelet (epigrám). *Saphir.*

Élczelődő csak az lehet, a ki tapasztalt, — s valóban élczes csak az, ki sok keserüt kóstolt. Hogy is lehetne valaki élczelődő a nélkül, hogy vele az élet élczelődött volna? *Saphir.*

Az emberek könnyebben felednek egy bántalmat, mint egy élczet. *Kotzebue.*

Jó az élcz, csakhogy sértő ne legyen: amaz ébreszt, ez lankaszt. *Fontenelle.*

Elbánás.

Légy kímélő, mert te magad erőtelen lévén, hasonló erőtelenekkel élsz. *Helvetius*

Hol a szigor nyájassággal, az erő szelidséggel párosul, ott jó hangulat van. *Schiller.*

Édes a mézes madzag: az ellenség is bekapja, s mig azt nyalja, téged nem bánt. *Czuczor.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

Irodalmi Értesitő.

Angolország történelme a legrégibb időktől az új korig. Irta dr. *Lázár* Gyula tanár. Dr. Lázár Gyula, a kolozsvári állami tanitónő-nevelő intézet tanára már több kisebb és nagyobb történelmi munkát adott közre. Terjedelmes kötetekben megírta az osmán birodalom történelmét és ezelőtt egy pár évvel az orosz birodalomét. A most megjelent mű méltán sorakozik az elébb emlitettekhez, négy vaskos kötetben tárgyalva a világ egyik legmiveltebb nemzetének történelmét. Nem a mi feladatunk e munkát egészében méltatni. A mi benne minket közelebbről érdekel, az az angol reformatió történelme. A legtöbb kézíkönyvben az angol hitjavitás magyarázata: hogy VIII. Henrik első nejétől el akarván válni, emiatt a pápával meghasonlott és a róm. kath. egyháztól elszakadt. E munka igen helyesen Wyckliffe fellépésére és tanainak mély hatására vezeti vissza azt a szellemet, mely Angliában a 16-ik százévben a hitjavitást létrehozta és a mely ennek megerősisére eszközűl használta fel az állami politika-kinálta alkalmakot. A hitjavitást tárgyazó fejezetek valamint az egész mű érdekesen van megirva, ugy hogy az olvasó a legnagyobb készséggel követi az irót Anglia oly gazdag történelmének külömböző változatain keresztül.

Derzsi János emléke. Kiadja az Unitáriusok egyh. képv. tanácsa. Az unitáriusok egyik jóltevője felett mondott beszédeket s alapitványa leirását tartalmazza a Ferencz József püspök által irt előszóval.

Hangulatok czimen *Szabolcska* Mihály egy kötet lyrai verset fog kiadni. A kik olvastak Szabolcska költeményeiből, sietni fognak ujabb kötetét megszerezni. Oly üde költészet ömlik verseiből, milyet kevés költőnél találhatni. A kötet ára fűzve 3 korona, diszkötésben 5 korona. Megrendelések „Szabolcska Mihály“ czimen Szász-Régenbe küldendők.

A Theol. ismeretek tárából Zoványi Jenő theol m. tanár, kolozsvári ref. lelkész szerkesztésében megjelent a III-ik füzet ugyanazzal a gondossággal szerkesztve mint az elébbiek. E füzetekben a szabadelvü theologusok éppen ugy helyet foglalnak mint az orthodoxok. A III-ik füzettől a kiadást is a szerkesztő vette át. Ennélfogva az előfizetések 5 frtban hozzá küldendők.

Pál apostol élete és levelei czimü munkából dr. Masznyik Endre pozsonyi theol. akad. r. tanártól megjelent az I. és II-dik füzet. Nagy tanulmánynyal dolgozott munka. Alkalmilag visszatérünk rá. Ára 3 frt. füz. 35 kr.

Nemzeti iskola czimen *Benedek* Elek tanügyi hetilapot inditott Gaal Mózes s több jeles munkatárs közremüködése mellett. Ára 4 frt.

Tanügyi tanácskozó czimü hetilap indult meg *Kádár* János tanár szerkesztésében Deésen. A megyei tanitóegylet alig tehette volna a lapot jobb kezekbe.

Éppen most jelent meg a *Fiatalság barátjának* egy ujabb száma a Dávid F. egylet kiadásában, versekkel, elbeszélésekkel, mulatságokkal, apróságokkal. Ára 10 kr.

A „Protestáns Pap" 1893. évi 12-ik száma bő tartalommal jelent meg. A „Protestáns Pap" 1893. XIV-ik évfolyama közölt 12 vallásos tartalmu költeményt; 18 czikket a gyakorlati lelkészet köréből; 57 ünnepi és közvasárnapi egyházi beszédet; 4 szertartási és 15 halotti beszédet, ezeken kivül még rendes rovatai a „Törvények és rendeletek tára", „Irodalom", „Különfélék" (Kérdések és feleletek a gyakorlati lelkészet köréből). A „Protestans Pap" az 1894-ik évvel á XV-ik évfolyamba lép. Programmja marad a régi. Előfizetési ára 4 frt, félévre 2 frt. Az előfizetések a szerkesztőkhöz (Lagler Sándor, Kálmán Dezső) Kölesdre küldendők. (Tolna m.)

Különfélék.

A kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat dec. hó 2-án terjesztetett az országgyülés elé. E törvényjavaslatot úgy az országgyülési pártok, mint az ország összes felekezetei rég várták, s kiváncsian lesték, mikép fogja e törvény a polgári házasság alapjául szolgáló elveket felállitani, hogy az a különböző vallásfelekezetek hitczikkelyei keretébe beilleszthető legyen.

Az előterjesztett s a napi sajtó által közre adott törvényjavaslatot az összes protestáns felekezetek örömmel üdvözölték, ugy nemkülönben a napi sajtó legnagyobb része is. Egyedül a róm. katholikus egyház nem fogadta e javaslatot kedvezően.

A protestánsoknak nem volt s nincs okuk e törvényjavaslattól félni; ez a protestántizmusnak további haladását jelzi. A javaslat a különböző vallásfelekezetekhez tartozóknak megadja a módot és alkalmat, hogy egy egységes házassági törvény szabványai szerint köthessenek házasságot.

A házasság meg'kötése felek hitelveit nem érinti, nem bántja, ki-ki saját hitelveit vallhatja tovább, a mikép eddig vallotta.

A törvényjavaslat a házasságkötés eddigi s jelenlegi formáját változtatja meg, midőn szabályozza azt, hogy minden házasság a polgári tisztviselő előtt kötendő (anyakönyvvezető, alispán, főszolgabiró, polgármester és consul), nem pedig a pap előtt, mint eddig; csak midőn a polgári tisztviselő által kiállitott okmánynyal igazolva van a megkötött házasság, fordulhatnak a házastársak saját lelkészeikhez a papi áldás megadásáért.

E papi áldást a törvény nem rendeli, nem követeli, tehát a felek akaratától, vallásosságától fog függni. Ez a pont az, a mi aggodalmat ad arra, hogy a vallásosságot a hivők gyakorolni fogják-é jövőben úgy, a mint eddig tették? s a saját hitelveik szerinti hitbuzgóság nem fog-é csökkenni?

Ez aggodalomnak van alapja, mert az emberi természetben fekszik a dolgok könnyebb elintézését keresni, s igy itt is megtörténhetik az, hogy a hivek a polgári tisztviselő előtt az államtörvény kere-

tében megkapván a törvényes formát, a papi áldást, a hitoktatást mellőzni fogják. Nem hisszük ugyan, hogy ez gyakran fordulna elé, de már maga a feltevés eleve arra kell hogy inditsa a papságot, hogy hiveiket a saját egyházuk keretébe még jobban és buzgóbban neveljék.

Ha a törvényjavaslat alapelveit vesszük megfigyelés alá, azt találjuk, hogy az eljegyzés, a házassági akadályok, a házasság megkötése és a házasság érvénytelenségeül felállitott tételek előttünk, unitáriusok előtt nagyon is ismeretesek, mivel az 1889. évi márt. havában tartott Főtanácson megállapitott s ugyanazon év sept. 1-én életbe lépett „Házassági Jogunk"-ról alkotott törvény alapelveivel nagy részben megegyezik, természetesen azzal a különbséggel, hogy mig a mi házassági törvényünk a házasságkötést az illető lelkész előtt rendeli megköttetni, addig a javaslat polgári tisztviselőt rendel kötelezőleg.

Az egész javaslat alapos körültekintéssel, helyes jogérzékkel van szerkesztve: jogokat ad, jogokat véd, oly alapos és részletes módozatokkal, hogy törvényhozásunkban igy előkészitett törvényjavaslat rég nem terjesztetett elé. Azonban sajnos, a szabad gondolkozással megmegalkotott törvényjavaslatban mégis van egy igen lényeges, kidolgozott és keresztül vitt alapelv, mely nem haladást, de a protestáns alapelvekkel szemben visszaesést jelent, ez alapelv: a házasság fel nem bontható, csak *az egyik házasfél vétkessége* alapján.

E vétkességi esetek az V. fejezetben részletesen fel vannak sorolva, s ez esetek valamelyikét, a házasság felbontását kérő fél bizonyitni köteles, hogy a felbontás kimondható legyen. Ugy de van-é abban a helyzetben a peres fél, hogy ilyet mindig tudjon bizonyitni? nincs és nem is lehet, mint ezt a gyakorlat bizonyitja; de másfelől a házasság megszünési, illetve felbonthatási okok közül teljesen mellőzi a javaslat a házas felek közötti engesztelhetetlen gyülölséget, mellőzi a magtalanság eszközlését, az őrültséget, sőt a házasságtörést sem jelzi nyiltan, csak beburkoltan lehet erre következtetni. Ezek pedig oly lényeges okok, a melyeknek hiánya visszaesést jelent épen a kötelező polgári házasság behozatala alkalmával.

A protestántizmusnak alapelve a szabad gondolkozás, a házassági tarthatatlan kötelék felbonthatósága, de ez elvvel szembe a törvényjavaslat oly korlátokat szab, a melyeket legtöbbször legyőzni lehetetlenség. Ugyan hogy és mily módon vigye a müvelt házasfél a családja körében történteket a nyilvánosság, a biróság elé, még ha teljesen bizonyitni lehetne is?

Meg van a gyülölség alapjául szolgáló ok, de ezt alkalmazni a házasság felbontására csak akkor lehet, ha az vétségnek van minősitve.

Ehez hasonlók a fennebb jelzett okok is, a melyek a javaslatba felvéve nincsenek. Ez okok mellőzésével, nem a szabadelvüség haladását jelzi a törvényjavaslat, hanem megkötöttnek s felbonthatatlannak kivánja tartani az oly házasságot, a mely magával a „Házasság“ czéljával, alapfogalmával ellenkezik.

Nem kivánunk e kérdésekkel most részletesen foglalkozni: azonban hisszük és reméljük, hogy a törvényhozás bölcs megfontolás alá fogja a javaslat ezen részét venni s a hiányokat pótolni fogja.

A gyermekek vallása. Az 1868-ik évi LIII. törvényczikk a gyermekek vallásáról bölcsen gondoskodott. Az a törvény szüntette meg a *reversalist*; az a vallásfelekezettek közötti békétlenségnek, surlódásnak czélozta elejét venni; az a törvény a tizenkilenczedik száz év egyik szabad alkotása volt; annak alapelve, annak keretében minden vallásfelekezet, s különösen a protestánsok azt hitték, remélték, hogy a felekezetek közötti surlódások megszünnek, de ez nem következett be. Ott voltak lépten-nyomon az elkeresztelések a róm. kath. egyház papjai által, a melyek sértették a törvényt és sértették a protestánsokat. E sérelemnek következése lett a törvény végrehajtására kiadott ministeri rendelet, vagy az általánosan ugynevezett *elkeresztelési rendelet*.

E rendelet ellen a római kath. klerus kérlelhetlenül küzdött és küzd, s e küzdelemnek lehet köszönni a gróf Csáky Albin v. közoktatásügyi minister úr által a fennebb hivatott törvény módositására s a gyermekek vallására vonatkozó törvényjavaslatot.

E törvényjavaslat nem lehet a „*szabadelvüpárt*“ javaslata, ez a róm. kath. klerus törvényjavaslata.

Ez a törvényjavaslat nélkülöz minden alapelvet, ez nincs sem államjogi, sem egyházjogi törvények alapján s azok fejlődésén szerkesztve.

Egy pharagraphusokba összeszedett, zavaros, érthetetlen törvényjavaslat, a mely a kivitelnél, az alkalmazásnál sok, de nagyon sok sérelmet fog okozni, s az egyházak közötti harcznak végtelenségét jelzi, mert alapul, a mikép 1868. előtt volt, a *reversalist* veszi. Veszedelmes intézkedés az, hogy a vegyes házasság megkötése alkalmával a leendő házasfelek a születendő gyermekek vallása iránt *előre* egyességre lépjenek. Mit tesz ez és mire czéloz? arra, hogy a róm. kath. egyház, mint a multban tette, ugy a jövőben is azt a feltételt kösse ki a házasulandó feleknek, hogy áldását csak akkor fogja a házasságra adni, ha a születendő gyermekek a róm. kath. hitelvekben fognak a szülők által neveltetni. Tehát kényszer, a melylyel egy leendő családi életet már alapjában megmételyez, megront és viszályt hint akkor, midőn

még e kérdés végleges elbirálását — a felek meg nem egyezése esetében — a biróságra bizza. Hogyan lehet ott boldog, nyugodt családi életet képzelni, hol már kezdetben biróság kell hogy döntsön a jegyesek között? ?

Ez nem a szabadelvüség iránya, ez klerikalismus! melyet a mi szabadelvü országgyülésünk nem szentesithet!!

Ha az 1868-iki törvényt minden körülmények között módositani kell, a mire ugyan szükség nincs, módosittassék a szabadelvüség alapján oly módon, hogy a szülők gyermekeik vallásos neveléséről köteleztessenek gondoskodni; azonban az ők szabad elhatározásukat, hogy mely hitfelekezet hitelvei szerint neveltessék, egyik egyház se befolyásolhassa; s az egyházi áldást megtagadó lelkészre kemény büntetés szabassék. — Csak ily irányu módositás biztosithat megnyugvást és békességet, de nem a tervezett modern reversálisok.

Schlauch nagyváradi püspök memoranduma. A kötelező polgári házasság tárgyában benyujtott törvényjavaslat ellen Schlauch biboros püspök egy memorandumot szerkesztett. E memorándumban az erdélyi protestánsok s különösen az unitáriusok ellen nagyon kifakad: olyanoknak kiván feltüntetni, mint a kik részben okozói voltunk a kötelező polgári házassági törvényjavaslatnak.

Ez okból kénytelenek vagyunk a biboros főpapnak megjegyzéseket tenni:

Nagy mértékben való elfogultság, vallásos gyülölet kellett arra, hogy memorándumába ily szavakat irjon: „*divatba jött törvénytelen eljárás és az unitáriusok minden józan jogi felfogást megszégyenitő házasság bontó könnyüsége.*“ Mit gondol a biboros főpap? mi egyházjog nélkül való felekezet vagyunk, a mely egyháznak szentesitett törvényei ne lennének? Mi éppen olyan szentesitett törvények alapján kormányzunk, mint a többi vallásfelekezetek.

A mi egyházjogunknak is több százéves multja van: a mi jogszabályaink mindig a szabadelvüségre voltak alapitva: e szabadelvüség tartott a küzdelemben fenn, a melyet kiállani kellett. A józan ész, a józan gondolkozás vezérelt a harczokban és nem szégyenitett meg s attól a biboros főpap memoránduma sem fog eltériteni.

Nagyon téved, midőn azt mondja, hogy minden józan jogi felfogást megszégyenitő a mi házasságfelbontási eljárásunk. Ugy látszik nem vette magának azt a fáradságot, hogy a mi egyházjogunkat tanulmányozza: nem kisérte figyelemmel egyházi életünk fejlődését, törvényalkotását, mert ha azt teszi, oly alaptalan vádat világgá nem bocsát: de úgy látszik a saját kényszerhelyzete, melylyel a memorandumot

az ország elé vitte, teremtette meg azt az álláspontot, melyen az unitáriusokat s egyátalán az erdélyi protestánsokat állitja a kötelező polgárí házasság elé, mivel a dogmát fegyverül elég erősnek nem tartotta.

A magyar biróságok az unitárius elválasztásokat igen is elismerték érvényeseknek, mert e judicatura, egyfelől az állami 1868. évi, másfelől az egyházi törvényt tisztelte és tiszteli s nem lökte el magától, mint nem létezőt. Midőn a magyar judicaturát határozata miatt elitélni megkisérlí és röpiratokat emlit, nagyon jól tette volna, ha az 1888. és 1889. évi jogtudományi lapokat is figyelmére méltatja s teljesebb tájékozást szerez magának.

Az 1889. évi jogi szaklapok az unitáriusok Főtanácsa által 1889. márfius havában tartott törvényhozó gyülésén megállapitott „Házasságjogról" való törvényt, mely csak a multban hozott törvények összefoglalása volt, örömmel üdvözölték s az abban lefektetett alapelveket oly alkotásnak jelezték, a mely a magyar jogtudomány és törvényhozásnak nem szégyenére, hanem diszére válik.

Ha ez egybefoglalt törvényt, mely az unitárius házasságjog anyagi és alaki ágát öleli fel, összehasonlitotta volna a benyujtott törvényjavaslattal, megtalálta volna az alapelveket mindkettőben, a mely alapelvek nem megszégyenítő eljárást tüntetnek fel az unitáriusokra, és látta volna, hogy azok a valódi helyes jogalapon szerkesztett törvény keretében intézik a házassági ügyeket.

Nem kivánunk e memorandum irányával, annak szellemével részletesen foglalkozni, az ellenében beszélni felesleges is volna, mivel ott azt a csökönyös álláspontot találnók, melylyel a róm. kath. egyház mindig a kánont tolta és tolja előtérbe, a mikép most is a kötelező polgári házassággal szembe teszi. Nem kivánjuk azt sem méltatni, mikép igyekszik a szentesitett országos törvényt, valamint a protestáns egyházjogokat félremagyarázni.

Egy körülményre azonban még ez alkalommal felelnünk kell; az ugynevezett „erdélyi házasságot" egészen a mi javunkra irja, pedig ebben is alaposan téved, mivel ez nem csak a mienk, hanem a szintén szabadelvü eszmékre épitett s olyan jogokkal felruházott amaz egyházé is, a mely a harczot szintén felvette a főpappal, t. i. az erdélyi ev. ref. egyházé! E tekintetbe alapelveink egyeznek ez egyház alaptörvényeivel, s igy e kérdésben nem állunk magunkra.

A laza erkölcsöket sem mi, sem pedig az erdélyi ev. ref. egyház nem terjesztette és nem terjeszti. Ellenkezőleg, Igyekeztünk törvényeink keretében, a tarthatatlannak bizonyult házasságokat fenn nem tartani, s ezzel a vadházasságokat megakadályozni; a mi törekvésünk éppen az

erkölcsös élet javára irányult. S hogy vajjon ez az eljárás-e a társadalomra nézve üdvösebb, vagy a r. kath. egyházé, mely az oly házassági köteléket is fentartotta és tartja, melyben a családi élet szentsége bemocskoltatott. ezt joggal kérdhetjük? Schlauch püspök mindent csak a r. kath. kanon szempontjából akar elbirálni. a mely szempontból már aztán akár a coelibatust is lehet fedezni.

A Jókai Mór összes művei kiadására indított gyűjtés az országban szép eredménynyel halad. Az unitárius egyházban *Ferencz* József püspök bocsátott ki felhívást. hogy aláírás útján szereztessék meg a nemzeti kiadás *a kolozsvári főiskolai könyvtár* számára. a mint azt „Aranykönyv„ rovatunkból láthatni. Ezen kívül egy-egy példányra előfizet a *tordai és székelykereszturi gnmnasiumi könyvtár;* s a mint éppen most értesülünk, a *marosegyházköri könyvtár* is. Jól teszitek atiai, hogy a mit egyesek közülünk nem igen cselekedhetnek. azt egyesülve müvelitek s így ezúton is részt kértek a nemzet nagy írójának ünnepléséből.

A vallások egyetemes parlamentje Az Északamerikai Egyesült Államok népe arra törekszik, hogy a különböző fajokat egyesítse. egy nemzetté alakítsa. E czél elérésére az egyetemes emberi szeretetet használja Az emberiség legnagyobb jóltevőjének — Jézusnak – eme szavait veszi alapigéül: „Ti mindnyájan testvérek vagytok. ezért kölcsönösen szeressétek egymást." Az 1893-ik évi chicagói világkiállítás alkalmával rendezett vallások parlamentjének is az volt a célja. hogy a különböző vallás-felekezeteket egymással testvéries viszonyba hozza: s nem csak a keresztényeket, hanem a kereszténységen kivül állókat is felhívta vallásos nézeteik nyilvánítására. Ez egy olyan kezdeményezés volt. a melynek az unitáriusok mindig zászlói vivői voltak. s azok lesznek. Először is addig olyan egyházi gyűlés nem volt a világon. a mely a talentumok oly nagy seregét összehozta volna. mint ez. S mi még jelentőség-teljesebb. nem volt egy egyházi gyűlés sem. a melyen a különböző fajok, országok és vallások képviselői oly nagy számban képviselve lettek volna. A vallások parlamentjében az emberiség minden számot tevő felekezetéből voltak képviselők.

A gyűlés 17 napig tartott Columbus termében. a melyben, mintegy 3.000 hallgató fért el: s többnyire mindig tele volt. A gyűlés september 11-én nyittatott meg. Képviselők voltak: Indiából, Japánból, Chinából, Ausztráliából, a Tigris és Euphrates völgyéből s Európa minden országából. Baptisták és Buddhisták, Catholicusok és Protestánsok, Confucius követői. Parseek és Moslemek egymás mellett foglaltak helyet. Nagyszerü látvány volt a különböző öltözetben megjelent egyházférfiak

csoportja, a mit még látványossá tett a nagyszámu női közönség. A parlament elnöke Dr. Barrows volt.

„Minden nemzet dicsérje az urat" hymnus eléneklése után a gyűlést Bonney úr egy igen érdekes beszéddel nyitotta meg, melyből közöljük a következőket:

„Isten-imádók és ember-szeretők! örvendjünk, hogy megértük e dicső napot. Adjunk hálát az örökkévaló Istennek, hogy megengedte nekünk részt venni a vallások egyetemes parlamentjében. Nem csekély jelentőségü esemény ez az emberiség történelmében. Ha e congressus hűen végre hajtja azokat a kötelességeket, melyek reá vannak bizva: akkor az egész világnak öröme lészen; és az emberiség történelmében úgy fog állani mínt egy új-Sion hegye, s kezdete lesz a testvéri szeretet és béke új-korszakának.

Ebben a gyülekezetben a „v a l l á s" szó Isten iránti tiszteletet és emberek iránti szeretetet jelent. Mi egymás iránti kölcsönös tisztelettel, szeretettel és egymás véleményének, nézetének tiszteletével sereglettünk egybe. Vélemény-különbségek, nézet-eltérések vannak és lesznek közöttünk. Mindenki saját lelki szemeivel látja az Istent. Mindenki saját miveltsége szerint képzeli magának istenét. És ez a gyűlés éppen arra való, hogy egymás meggyőződését tiszteljük, egymást szeressük, s az egyetemes testvéri szeretetet egymás között terjesszük. Legyen tehát a mi összejövetelünk a *vallások testvériségének* kezdete."

A megnyitó beszéd után Dr. Bellows elnök, adta elő a parlament historiáját, a nehézségeket, a melyekkel annak összehozatala járt; de öröme s elégtétele nagy, hogy sikerült. A 17 nap alatt tartott beszédekből az tűnik ki, hogy a nem keresztény szónokok sokkal tűrelmesebbek voltak, mint a keresztények.

Különösen a római katholikusok közül némelyek nagyon szűklátkörü és dogmaticus szellemü beszédeket tartottak. Egy pár szónok, azt a tapasztallanságot követte el, hogy azért imádkozott, „hogy a pogányhitüek jussanak teljes világosságra, térjenek a keresztény vallásra, hogy üdvözülhessenek." Ez imák után épen a *Mazoomdár*, a *Bramo Somaj* követője s vezére következett, ki oly nagyszerü testvéries szellemü beszédet tartott, hogy a hallgatóság igy nyilatkozott: vajjon, kiknek van inkább szükségök megtérésre, ezeknek a pogányoknak-e vagy ama keresztény papoknak?...

A vallások parlamentje — Sunderland unitárius lelkész szerint — ha nem is jelenti a vallások milleneumát, de azt minden esetre jelenti, hogy a különböző vallás-felekezeteknek vannak közös jellemvonásaik; s hogy e jellemvonások sokkal fontosabbak, mint a nézeteltérések;

hogy a tűrelem és jótékonyság gyakorlása lényeges tulajdonságai minden vallásnak, a melyikből ezek hiányzanak, az nagyon közönséges vallás. Továbbá jelenti, hogy az egyház férfiai és a vallások reformátorai meggyőződhettek a felől, hogy: az emberi szivet és öntudatot nem lehet egy sinor-mértékre vonni; következőleg azt a vallást, a melynek gyökere az öntudatban és a szívben van, a természet rendjénél fogva, csak a józan ész, és *rábeszélés*, és szeretet által lehet terjeszteni, nem pedig *erőszak*, üldözés vagy tűrelmetlenség által.

Hogy a vallások parlamentjének, mely Chicágóban tartatott — jótékony és üdvös befolyása lesz a vallás jövő fejlődésére a világon: az kétségbevonhatatlan tény.

Szép tett. *P. Horváth Kálmán* egyh. főgondnok, Ferencz József püspökné ő Nga útján az újév alkalmából a kolozsvári egyházközség szegényei számára 40 forintot ajándékozott.

Gyászhir. *Özv. Kénosi Sándor Gergelyné*, szül. nagybarcsai Barcsay Mária nov. 27-én 73 éves korában jobb létre szenderült. Népes, nagy családnak volt szeretett anyja s a társadalomban átalánosan tisztelt nő. Gyermekeit nagy gonddal és jó szellemben nevelte. Kénosi Sándor Lajos hunyadmegyei főpénztárnok és Kénosi Sándor József, kir. közjegyző, a hunyadmegyei unitárius egyház gondnoka az elhunytban édes anyjukat gyászolják. Földi részei Dévāról Nagy-Rápoltra vitettek és ott a családi sirboltban helyeztettek örök nyugalomra.

A Szerkesztőség postája.

Dolgozó-társaink az új év alkalmából fogadják legmelegebb kívánatainkat. — Párisi levelünk és több más cikk helyszűke miatt jövőre maradt.

Olvasóinkhoz. Bárminként alakuljanak hazánkban az egyházpolitikai viszonyok a kormány idevágó javaslatainak benyujtása után, bármi leend e törvényjavaslatok sorsa, kétségtelen, hogy a vallási szabadelvüségre nagy és nehéz munka vár. Ebben a munkában igyekszünk segítségül lenni követve azt az irányt, melyet eddig követtünk, és megtartva azokat az elveket, melyek a szabadelvüség valódí elvei. Vállalatunkban újabb dolgozó-társak fognak az eddigiekkel közreműködni. S reméljük, hogy elvtársaink ügybuzgalma növelni fogja pártolóink számát is, a mivel csak mindnyájunk közös ügyének tesznek szolgálatot.

Boldog új évet!

A Szerkesztőség.

Aranykönyv.

JÓKAI MÓR NEMZETI DISZKIADÁSU MÜVEIBŐL

kolozsvári főtanodánk s esetleg sz.-kereszturi gymnasiumunk könyvtárai számára egy-egy példánynak előfizetés utján leendő megszerzésére adakoztak:

1. ***Kolozsvárt***:

Ádám Dénes 3 frt, Ambrus Gergely 1 frt, Árkosy Lajos 1 frt, Balogh József 2 frt, Bedő Dániel 1 frt, Benczédi Gergely 1 frt, Benkő Mihály 5 frt, Buér Gergely 1 frt, Boros György 2 frt, Boros Sándor 1 frt, dr. Brassai Sámuel 1 frt, Czakó József 1 frt, Éjszaki Károly 3 frt, Fekete Pál 5 frt, Fekete Gyula 2 forint, Ferencz József 20 forint, Filep István 1 forint, Gál Jenő 5 forint, dr. Gálfi Endre 5 forint, Gyulay László 5 forint, Gyulay Árpád 2 forint, Hajós János 3 forint, Hajós Gyula 2 forint, P. Horváth Kálmán 30 forint, Iszlai Márton 1 frt, Jakab Dezső 50 kr, Jékey Aladár 50 kr. Kanyaró Ferencz 2 frt, Keresztély Lajos 3 frt, Kozma Ferencz 5 frt, Kőváry László 5 frt, Kőváry Mihály 1 frt, Kőváry Endre 1 frt, ifj. Lászloczky Sámuel 1 frt, Létai Lajos 1 frt, Létai Gábor 1 frt 50 kr, Magyari Mihály 2 frt, Magyari Géza 2 frt, Mikó Imre 5 frt, Molnár Sándor 5 frt, Mózes András 1 frt, Nagy Lajos 1 frt, Nagy György 1 frt, dr. Nyiredi Géza 2 frt, Orbok Ferencz 1 frt, Pákei Lajos 3 frt, Péterfi Dénes 3 frt, Simén Elek 1 frt, id. Szigethi Miklós 2 frt, Vécsei Sámuel 5 frt, dr. Veres Lajos 1 frt, dr. Veres Vilmos 2 frt, Zsakó István 3 frt, Gálfi Lőrincz 1 forint, Ptacsnik József 1 frt, Kovács János 1 frt, Szász Ádám 5 frt. Összesen ***170 frt 50 kr.***

2. ***Sz.-Kereszturon***:

Barabás Lajos 1 frt, Barabás József 1 frt, Bedő Dénes 50 kr. Borbély S. 50 kr., dr. Jankovich Pál 1 frt, Koncsag Elek 50 kr, László József 1 frt, Pálfi Lajos 20 kr, Raffaj Domokos 1 frt, Raffaj Károly 1 frt, Sándor János 1 frt, Széj Géza 50 kr., Pap Mózes 1 frt. Összesen ***10 frt 20 kr.***

3. ***Sz.-Udvarhely***:

Bágyi Kálmán 1 frt, Dániel Elek 1 frt, Elekes József 1 frt, Gothard János 1 frt Jakab Gyula 1 frt, László Domokos 1 frt. Pálfi Ferencz 1 forint, Pálfi Károly 1 frt, Sándor Mózes 1 frt, Szentkirályi Árpád 1 frt, dr. Demeter Lőrincz 1 frt, Vári Albert 1 frt, Barabás András 1 frt. Ugron István 1 frt, Ádám Albert 1 frt, Németh Albert 1 frt. Összesen: ***16 frt.***

4. ***Maros-Vásárhelyt***:

Csongvai Lajos 1 frt, Fekete Gábor 1 frt, Gyöngyösi Béla 1 frt. Gruz István 1 frt, Kelemen Albert 1 frt, dr. Kozma Jenő 1 frt, Pálfi Mihály 1 frt, Schuller József 1 frt, Csipkés Árpád 1 frt. Sikó Miklós 1 frt. Összesen ***10 frt.***

A négy összeg együtt tesz ***206 frt 70 kr.***

Ez összegből a kolozsvári főtanodánk könyvtára részére 200 frttal már elő is fizettem a Jókai Mór összes müveinek egy nemzeti diszkiadásu példányára.

A midőn legmelegebb köszönetemet nyilvánitanám egyházunk mindazon buzgó tagjainak, a kik szivesek voltak a kitüzött czél érdekében felhivásomat a magukévá tenni, egyszersmind tudatni kivánom E. K. Tanácsunk is megszavazott e czélra Farkas Sándor könyvtári alapból 40 frtot. Ezt, valamint egy pár még künnlevő gyűjtőivvel beérkezendő összeget, mivel remélem, hogy azok sem fognak üresen jőni vissza, első sorban sz.-kereszturi s részben tordai is-

koláink igazgatóságainak fogom elküldeni, mint a melyek szintén előjegyeztették ama iskoláink könyvtárait egy-egy példányra s a mint tudom e czélra magok között szintén gyűjtést inditottak.

Kolozsvárt, 1893. dec. 27.

Ferencz József,
unitárius püspök.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPITENDŐ TEMPLOMRA.

XII. közlemény.

110. Esp. Kelemen Albert gy.-ivén: Náznánfalvi Nagy Zsigmond 1 frt, M.-Szt.-királyi ekkla 1 frt, Kelemen Albert 1 frt, együtt 3 frt.

Az előbbi közlemények összege	3008 frt 20 kr.
Együtt	3011 frt 20 kr.

Kolozsvárt, 1893 dec. 27.

Ferencz József,
unitárius püspök.